

Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir

Uğur Demir*

A Report on Haremeyn (Mecca, Medina), Damascus, Jeddah, Ethiopia, Yemen, India and Egypt

Abstract ■ Report (takrir) that we have discussed here and assumed that it was written at the end of 1525 and at the beginning of 1526 is one of the important sources about the first quarter of the XVI. century. It isn't certainly known who has written the report. The report includes important information about condition of Mecca, Medina, Damascus, Zabid, Yemen, Ethiopia, Jeddah, Egypt, India, Gujarat and about Portugal's invasion of India. In our study we discussed the writer of this source who hasn't attracted attention hitherto, when it was written and what kind of information it includes about the said areas.

Keywords: Mecca, Medina, Damascus, Zabid, Yemen, Ethiopia, Jeddah, India, Gujarat, Egypt, Portugal, report (takrir).

Giriş

XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönem için Osmanlı arşivlerinin oldukça az belge ihtiva ettiği erbabınca malumdur.¹ Bilhassa Haremeyn'de, Yemen'de, Habeş'te ve Mısır'da tesis edilen Osmanlı düzeni ile Hind sularında Portekiz yayılcılığı karşısında Osmanlı tepkisi söz konusu olduğunda bu eksiklik daha fazla hissedilmektedir. Mezkûr bölgelerle ilgili XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Türk arşivlerindeki defter

* Marmara Üniversitesi (ugur1768@gmail.com).

Makaleyi kaleme alırken yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. İsmail E. Erünsal'a, Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e, Prof. Dr. Ertuğrul Önalp'a, Prof. Dr. Muzaffer Doğan'a, Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Taştemir'e, Dr. Ahmet Önal'a ve İSAM Kütüphanesi Müdürü Mustafa Birol Ülker'e teşekkür ederim.

1 Feridun M. Emecen, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 35-47.

ve belgelerin bir kısmı daha önce tespit ve neşr edilmiştir.² Arşiv malzemesi yanında dönemin kronikleri³ ve seyahatnâme özelliği taşıyan eserler de muhtelif araştırmalara konu olmuştur.⁴ Buna mukabil bir takrir,⁵ bugüne kadar dikkat çekmemiştir.

- 2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Arşivi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Haremeyn, Yemen, Habeş ve Mısır'da tesis ettiği hâkimiyete dair mevcut olan belge ve defterler ile bunlara dair neşirler hakkında genel bir değerlendirme için bk. Bernard Lewis, "The Ottoman Arhive as a Source for History of the Arab Lands", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1 (1951), s. 139-155; Stanford Shaw, "Turkish Source Material for Egyptian History", *Politikal and Social Change in Modern Egypt*, Londra 1968, s. 28-48; aynı yazar, "The Ottoman Archives as a Source for Egyptian History", *Journal of American Oriental Society*, LXXXIII (1963) s. 447-452. bk. Salih Özbaran, "16. Yüzyıl Arap Ülkeleri Tarihi İçin Türk Arşivlerinin Değeri", *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004, s. 73-78. Ayrıca bk. John Richard Blackburn, "The Ottoman Panetration of Yemen: An Annotated Translation of Özdemir Bey's Fethname for the Conquest of San'a in Rajab, 954/August, 1547", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 55-100; aynı yazar, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560-976/1568", *Die Welt des Islams*, 19/1-4 (1980), s. 119-176; aynı yazar, "Two Documents on the Division of Ottoman Yemen into two Beglerbegiliks (973/1565)", *Turcica*, XXVII (1995), s. 223-236; Giancarlo Casale, "His Majesty's Servant Lutfi: The Career of a Previously unknown sixteenth-century Ottoman envoy to Sumatra based on an account of his travels...", *Turcica*, 37 (2005), s. 43-81; aynı yazar, "An Ottoman Intelligence Report From The Mid Sixteenth-Century Indian Ocean", *Turkish Studies*, 31/I (2007), s. 181-188.
- 3 Osmanlı kroniklerinin bölgedeki gelişmelere dair ihtiva ettikleri bilgilerin değerlendirilmesi için bk. Cengiz Orhonlu, "1559 Bahreyn Seferine Âid Bir Rapor", *İÜ Tarih Dergisi*, sayı: 22 (Mart 1967), s. 1-2.
- 4 Bu tür eserler ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalara dair bk. Bilgin Aydın, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: 40 (İstanbul 2012), s. 435-451.
- 5 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA), nr. D 9632. Arşiv kataloğunda incelediğimiz defter takrir olarak kaydedilmiştir. Daha önce benzeri takrirler "ceride", "rapor" veya "ariza" başlığı altında da yayınlanmıştır. Katalogda defterin içeriği ise şu şekilde özetlenmiştir: "Mısır, Hicaz, Yemen ve Hindistan taraflarına gönderilmiş olan bir zatın, o havailere ait takriri: Yenbu beyinin aldığı haraçlar, Medine Hisarı'nın, bazı eizze türbelerinin tamire muhtaç oldukları, Şerif Berka'nın Medine ahalisinden her sene aldığı paralar, Mekke'ye gönderilen surreler teftiş edilmezse, istihkakları olmayanların eline geçeceği, fukaranın istifade etmediği, surrelerin heder olduğu, Mekke'ye, Mısır'daki gibi müstakim bir kadı lazım olduğu, şimdiki kadıların rüşvet aldıkları, Mekke ve Medine'de şeriatin tatbik edilemediği, Mekke suyu için gönderilen para, Şam emirülhacları, deve başına kendileri için para aldıkları, müslümanların bundan müşteki oldukları, Zebid, Taizz kalelerinin ahvali, Cidde'de mevcut bir anbara, Hindistan'dan gelen eşyaların yerleştirilip öşür alındığı, çuvalar ve bohçaların delinerek hırsızlık yapıldığı, Hindistan'da Gücerat sultanının kemerinde, her biri ceviz kadar üç elmas olduğu, diğer Hind mihracelerinin ahvali, Bozbenizlilerin Hindistan'dan aldıkları benderlerin isimleri, Hürmüz haracının Portekiz,

Takririn Müellifi

Takririn kimin tarafından kaleme alındığına dair kesin bir bilgi yoktur. Zira takirde bu hususta herhangi bir isim zikredilmez. Bununla birlikte müellifin kimliği ve hayatıyla ilgili esas kaynağımız da yine takririn kendisidir.

İfadelerinden kesin olarak anlaşıldığı üzere takririn müellifi, Mısır'daki Osmanlı idarecilerindendir. Mısır'a dair verdiği ayrıntılı malumat ve burada ifa ettiği vazifeler, müellifin Mısır defterdarı⁶ olabileceğini akla getirmektedir. Takririn yazıldığı tarih dikkate alındığında müellif olarak, bu sırada Mısır defterdarlığı yapan Cânım el-Hamzavî'nin ismi ön plana çıkmaktadır.

Cânım el-Hamzavî, Hain Ahmed Paşa isyanını bastırıp Mısır'da yeni bir idarî nizam tesis eden Veziriazam İbrahim Paşa tarafından Hayr Bey zamanında toplanan verginin fazlalığını izah etmek üzere 1525'te İstanbul'a getirilmiştir.⁷ Nitekim takirde böyle bir seyahatten bahsedilmese de Antalya ve Reşid'e dair verilen birinci elden bilgiler müellifin Mısır'dan İstanbul'a gidip geldiğini ortaya koymaktadır. 6 Eylül 1525'te Kanunî Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkartılan Hamzavî, padişaha sunduğu bilgiler ve veziriazamın desteği sayesinde Mısır defterdarı tayin edilmiştir.⁸ Cânım el-Hamzavî'nin defterdarlığı döneminde Mısır ekonomisinde ciddi bir canlanma görülmüş ve vergi fazlası olan 8 yük altın İstanbul'a gönderilmiştir. Cânım'ın oğlu Yusuf da Mısır emirülhacılığı yapmıştır. Takirde Mısır emirülhaccı hakkında müspet yönde bilgiler verilmesi bu yakınlık sebebiyle olabilir. Cânım el-Hamzavî, iki sene Mısır defterdarlığı görevinde bulunmuş ve Hadım Süleyman Paşa'nın valiliği sırasında isyan edeceği töhmetiyle oğlu ile birlikte 1527'de idam edilmiştir.⁹

Acem ve Hürmüz arasında taksim edildiği, Mısır'ın ahvalı, Mısır'da altının pahalı olduğu, çünkü Frenklerin satın alıp götürdükleri vesaire hakkında”.

- 6 Mısır defterdarı için “nâzir-ı emvâl” unvanı kullanılmıştır. Bu görevli hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, İstanbul 1990, s. 227-240.
- 7 *Abbârü'l-Yemânî*'de Hamzavî'nin Mısır Kadısı Şerefeddin'i şikâyet etmek ve onun katledilmesine dair bir ferman almak için İstanbul'a geldiğine ve bu vesileyle Şerefeddin ile yaşadıklarına dair uzun bir bölüm vardır (*Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî/Abbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin)*, haz. Sadettin Baştürk, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2010, s. 72-75). Bu da Hamzavî'nin İstanbul'la yakın temas halinde olduğunu ve bölge hakkında sık sık Osmanlı payitah-tına bilgiler sunduğunu göstermektedir.
- 8 Solakzâde'nin kaydına göre İbrahim Paşa, Hamzavî'yi padişaha oldukça övücü cümlelerle anlatmış ve bu sayede onun Mısır defterdarı olmasını sağlamıştır. Kanunî Sultan Süleyman, huzurunda iken Hamzavî'ye bizzat öğüt vermiştir (Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, s. 87 (dipnot 163). Hamzavî, Hain Ahmed Paşa'nın yakalanıp katledilmesinde de önemli görevler ifa etmiştir (bk. *Abbârü'l-Yemânî*, s. 37, 70).
- 9 Cânım el-Hamzavî ve oğlu Emir Yusuf'un katledildikten sonra başları kesilmiş ve başlarının derisi yüzülerek içlerine saman doldurulduğu halde ibretiâlem için Kahire'nin

Bütün bunlara rağmen takriri kimin kaleme aldığı hususunda kesin bir hüküm vermek şimdilik zordur.

Müellifin Seyahat Güzergâhı

Verilen bilgilerden, müellifin Mekke'ye gittiği ve Şerif II. Berekât'ın (ö. 1525) faaliyetlerini bizzat gözlemlediği anlaşılmaktadır. Ancak Medine'ye dair verdiği bilgiler şahsî müşahadeleri olmayıp, kendisine aktarılanlardan ibarettir.

Müellif, Şam'da da bir müddet bulunmuş; Şam emirülhaclarının hacılardan nasıl usulsüz yollarla vergi topladıklarına ve Müslümanların bu uygulamalardan çektikleri ızdıraba bizzat şahit olmuştur. Yemen ve Habeş'e gidip gitmediğini söylemek zor ise de Zebid'de bulunduğu kesindir. Çünkü müellif Mekke'ye gitmek üzere Deyâre'ye (Debaroa) uğramış ve burada tanesi dörder eşrefiyeden deve kiralamış; buna rağmen Mekke şerifinin adamları tarafından daha fazla vergi ödemeye zorlanmıştır. Aynı şekilde yazarın, Cidde'yi ziyaret ettiği ve bu dönemde bölgeye Hüseyin Rumî'nin (ö. 1526) hükmettiği de kendi ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Benî Uteb Şeyhi Rûşîd, Şeyh Merzûn Limanı'nda iken müellifin yanına gelmiş ve ona Mısır hacıları kethüdası olan Kansu'yu şikâyet etmiştir. Bu durum müellifimizin Zebid yolculuğunu resmî sıfatıyla yaptığı izlenimini vermektedir.

Takrir yazarı, Gucerat'a da gitmiş olmalıdır. Zira Gucerat Sultanı Muzaffer Şah, "belinde kemer-bendinde üç kıt'a elması vardır. Her biri gök kaplı koz kadar vardır. Ammâ hudâvendigâr hazretlerinin gâyet-i muhibbidir" şeklinde bizzat müşahade edilmiş gibi tasvir edilmiştir. Buna rağmen benzeri bir anlatım Diu Beyi Melik Ayâz'ın tarifinde söz konusu değildir. Bu sebeple müellifin Diu'ya gitmediği söylenebilir.

Müellifin Dekkan, Delhi, Kaliküt ve Bengal'e gidip gitmediğine dair takrirden hareketle kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Benzeri durum Hürmüz, Köke (Goa/Kovve), Keşî, Seylan (Sri Lanka) ve Taht-ı Rih'de¹⁰ bulunup bulunmadığı hususunda da söz konusudur. Takririn yazıldığı yıllarda Portekiz hâkimiyeti

Rumili Meydanı'na bırakılmıştır. Ayrıca her ikisinin de malları müsadere edilmiştir. Bunun üzerine Kahire esnafı dükkânlarını kapatmış ve birkaç gün şehirde nümayişler tertip edilmiştir (bk. *Abbârü'l-Yemânî*, s. 70-71). Hamzâvî hakkında ayrıca bk. Mahmud, XVI. *Asırda Mısır Eyâleti*, s. 87 (dipnot 163), 228 (dipnot 3).

- 10 Taht-ı Rih, Güneydoğu Asya için kullanılan bir adlandırmadır (bk. Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", s. 44). Selman Reis'e atfedilen raporda Seylan'dan aşağıdaki adalar topluluğuna "taht-ı rih" denildiği kaydedilmiştir (bk. Salih Özbaran, "Korsan, Denizci, Gözlemci: Selman Reis'in Raporu (1525)", *Umman'da Kapışan İmparatorluklar, Osmanlı ve Portekiz*, İstanbul 2013, s. 54).

altında bulunan bu yerlerle ilgili verilen bilgiler, Selman Reis'in kaleme aldığı kabul edilen¹¹ başka bir layihadan özetlenmiştir.

Aslında ilk bakışta takrir yazarının gittiği yerler ve ifa ettiği görevler Selman Reis'in hayatıyla paralellikler arz eder. Her iki raporun hazırlanış şekli ve kullanılan Türkçe de oldukça benzerdir. Mamafih yayınladığımız takriri, Selman Reis'in kaleme alması ihtimali yoktur. Zira müellif, hem Selman Reis'in faaliyetlerine dair bilgiler vermiş hem de aşağıda belirtileceği üzere onun layihasından istifade etmiştir.

Takririn Yazıldığı Tarih

Takririn hangi tarihte kaleme alındığına dair metinde açık bir bilgi mevcut değildir. Yine de verilen bilgilerden hareketle bunu tespit etmek mümkündür.

- 11 Selman Reis'in kaleme aldığı kabul edilen 10 Şaban 931/2 Haziran 1525 tarihli ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (=TSMA, nr. E 6455) bulunan rapor için bk. Fevzi Kurtoglu, "Selman Reis Lâyihası", *Deniz Mecmuası*, sene 47, nr. 336 (İstanbul 1934), s. 67-73; Konca Siyahi, *Selman Reis*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fak., Mezuniyet Tezi, İstanbul 1963; Şehabettin Tekindağ, "Süveyş'te Türkler ve Selman Reis'in Arizası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 9 (Haziran 1968), s. 77-80; Michel Lesure, "Un Document Ottoman de 1525 sur L'Inde Potugaise et les pays de la Mer Rouge", *Mare Luso-Indicum*, III, Paris 1976, s. 137-160; Salih Özbaran, "A Turkish Report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean (1525)", *Arabian Studies*, IV (1978), s. 81-88; aynı yazar, "Korsan, Denizci, Gözlemci: Selman Reis'in Raporu (1525)", s. 33-58; Faisal al-Kanderi, "Salman Reis and His Report of 931/1525", *Arab Historical Review for Ottoman Studies*, 7-8 (Zaghouan 1993), s. 103-125. Raporun Selman Reis tarafından kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Selman Reis, Veziriazam İbrahim Paşa daha Mısır'da iken buraya gelmiş ve Yemen'deki gelişmelere dair Paşa'ya ariza sunmuştur. Ayrıca gözlemlerini şifahî olarak da anlatmıştır. Yemânî'de hem Selman Reis ile İbrahim Paşa'nın görüşmesi anlatılmış hem de Selman Reis'in Paşa'ya sunduğu arizanın bir özeti verilmiştir. Verilen özet, Selman Reis'in layihasının muhtevasıyla örtüşmektedir (*Abbârü'l-Yemânî*, s. 46). İdris Bostan'a göre Selman Reis ile İbrahim Paşa Mısır'da iki defa görüşmüş ve Selman Reis, layihasını ilk görüşmesinde Veziriazam'a takdim etmiştir ("Selman Reis", *DİA*, XXXVI, 445). Fakat bu doğru değildir. Zira Selman Reis'in layihası 10 Şaban 931/2 Haziran 1525 tarihini taşır. İbrahim Paşa ise Mısır'dan 22 Şaban 931/14 Haziran 1525'te ayrılmıştır. Bu sebeple ariza İbrahim Paşa'nın Mısır'dan ayrılmasından yalnızca birkaç gün önce sunulmuş olmalıdır. Yazar, daha sonra kaleme aldığı bir makalesinde bu yanlışını düzeltmiş ve Selman Reis'in raporunu İbrahim Paşa'ya ikinci defa görüşmelerinde sunduğunu kaydetmiştir ("XVI. Yüzyılda Kızıldeniz'de Osmanlı-Portekiz Mücadelesi: Süveyş, Cidde ve Muha Deniz Üsleri", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013, s. 342). Biz burada, bazı küçük değişikliklerle birlikte, Özbaran'ın neşrini esas aldık.

Müellif, raporunu yazdığı esnada Mısır beylerbeyiliğinde Hadım Süleyman Paşa'nın bulunduğunu belirtir. Süleyman Paşa, Şaban 931-Muharrem 942 (Mayıs-Haziran 1525- Temmuz 1535) ve Rebiülahir 943-Recep 946 (Ekim 1536-Kasım 1539) arasında iki defa Mısır beylerbeyiliği yapmıştır.¹² Bununla birlikte takrirda yer alan malumat, müellifin Süleyman Paşa'nın ilk beylerbeyiliği döneminden bahsettiği hususunda şüpheye mahâl bırakmaz.

Takrirda, Mekke Şerifi II. Şerif Berekât'ın faaliyetlerine dair bilgiler verildiği gibi Berekât'ın vefatından sonra yaşanan karışıklığa da temas edilir. Bilindiği üzere II. Berekât, 2 Eylül 1525'de ölmüş ve yerine oğlu Ebû Nümeý tayin edilmiştir.¹³ Müellif, metinde açıkça ifade edilen tek tarih kaydı olmak üzere, Mısır kalesinde bina edilen iki kulenin 1525 Kasım'ında tamamlandığını da haber verir. Dolayısıyla takrir bu tarihten önceye ait olamaz.

Diğer taraftan müellif, Gucerat Sultanı Muzaffer Şah¹⁴ ve Delhi Sultanı II. İbrahim-i Lûdî¹⁵ hakkında bilgi vermiş; ancak her iki sultanın 1526'da vuku' bulan ölümlerinden söz etmemiştir. Müellifimizin aradaki mesafeden ötürü bu ölüm-lerden haberdar olmaması muhtemeldir. Ancak 1519'da Kasım Şirvanî'nin yerine Cidde emiri tayin edilen Hüseyin Rûmî'nin faaliyetleri takrirda geniş bir şekilde ele alınmasına karşılık Rûmî'nin 1526'daki vefatından da bahsedilmemiştir.¹⁶ Bu

12 Hadım Süleyman Paşa'nın bu ilk Mısır beylerbeyiliği on yıl sürmüştür. Tafsilat için bk. Şerafettin Turan, "Süleyman Paşa, Hadım", *MEB İslam Ansiklopedisi* (=İA), XI, 194; Erhan Afyoncu, "Süleyman Paşa, Hadım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (=DİA), XXXVIII, 96-97.

13 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükەرreme Emirleri*, Ankara 2013 (ikinci baskı), s. 74-76; Tuğba Aydeniz, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 38; Feridun M. Emecen, "Berekât", *DİA*, V, 486-487.

14 II. Muzaffer Şah, 1519-1526 yılları arasında Gucerat sultanlığı yapmış ve 1526 Nisan'ında vefat etmiştir. II. Muzaffer Şah, Portekizlilere karşı daha Yavuz devrinde Osmanlılardan yardım istemiştir (bk. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, Ankara 1987, s. 401; K.A. Nizami, "Gucerât", *DİA*, XIV, 172; Mughul, *Kanunî Devri*, s. 96-98). II. İbrahim-i Lûdî ise 1517-1526 yılları arasında hüküm sürmüş ve 1526'da ölmüştür (bk. N. R. Farooqi, "Delhi Sultanlığı", *DİA*, IX, 131).

15 II. İbrahim-i Lûdî ve devri hakkında bk. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 476-477.

16 Hüseyin Rûmî'nin hayatı hakkında bk. *Abbârü'l-Yemânî*, s. 32-33. Ayrıca bk. Mughul, *Kanunî Devri*, s. 88-89; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996, s. 12-15; Hulûsi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, I, Ankara 2003, s. LXXX-LXXXI; Ertuğrul Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri*,

da, takririn Hüseyin Rûmî'nin vefatından sonraya ait olmayacağını kesin olarak ortaya koymaktadır.

Bütün bunlardan hareketle takririn 1525 sonları veya 1526 başlarında kaleme alındığı söylenebilir. Selman Reis'in Yâfi' ve Mehre (Mohâr)'de hâkimiyet tesis ettikten sonra Hüseyin Rûmî'nin mezkûr bölgelerdeki uygulamalarına dair verilen bilgiler de bu ihtimali güçlendirmektedir. Zira Selman Reis, zikredilen limanları 1525'te fethetmiş ve bölgenin idaresini Hüseyin Rûmî'ye devretmiştir. Hüseyin Rûmî, Selman Reis'in ulûfeli olarak istihdam ettiği askerlerin maaşlarını ödemekte sıkıntı çektiğinden bunların görevlerine son vermiş; işsiz kalan askerler de bölgede yağma faaliyetlerine başlamışlar ve karışıklıklara sebep olmuşlardır.¹⁷

Takririn Muhtevası

Medine-Mekke ve Hac Ahvali

Müellif, takririne ilk olarak Medine'deki yiyecek sıkıntısının sebebini izah ederek başlamıştır. Yazara göre bunun sebebi Medine'ye satılmak için götürülen buğdaydan Yenbu' beyinin yük başına bir eşrefi vergi almasıdır.

Takrir yazarı, Mescid-i Nebevî'nin minarelerinden birisinin çatladığını, yıkılması hâlinde yakındaki evlere zarar vereceğini nakletmiştir. Medine hisarının tamire muhtaç olduğunu;¹⁸ urbanın zaman zaman burayı kuşattığını; bu yüzden halkın surların gerisine çekildiğini; urbanın ise korkudan şehre giremediğini kaydetmiştir. Ashab-ı kirâmdan Hz. Hamza, Hz. Abbas ve Hz. Osman ile Hz. Peygamber'in oğlu Hz. İbrahim türbelerinin tamire muhtaç olduklarını da belirtmiştir.

Takrirden II. Berekât devri iktisadî, siyasî ve askerî gelişmeleri de genelde menfi bir şekilde rapor edilmiştir. Buna göre Berekât, Medine'den ve Yenbu' şerifinden yılda 1.000 altın almaktaydı. Hindistan'dan Cidde'ye gelen büyük gemiler, 500; orta büyüklükte gemiler, 300; küçük gemiler de 250 altını kethüdanın izni dâhilinde şerife ödemek zorundaydılar; ancak bu vergiler "caiz" değildi. Mekke beytülmalî için 1.000 eşrefiden fazlası Osmanlı padişahı, bunun altındaki gelir ise şerif hesabına toplanmaktaydı. Tur Limanı'na gelen tüccarlardan 5 eşrefi gümrük,

16. *Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010, s. 96-97; Bostan, "Selman Reis", *DİA*, XXXVI, 445.

17. Yâfi' ve Mehre (Muha)'nin fethi ile sonrasında yaşanan sıkıntılar hakkında daha geniş bilgi için bk. *Ahbârü'l-Yemânî*, s. 39-40.

18. Medine etrafındaki surların tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükşacı, *Abbâsiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, İstanbul 2007, s. 206-207; aynı yazar, "Medine, Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXVIII, 314.

1 eşrefi de dellâliye alınıyordu ki müellif böyle zulme başka bir yerde rastlamamıştı. Şerif, Yemen ile Mekke arasında bulunan Hille adlı vilayete de hâkim olmuş ve burayı haraca bağlamıştı.¹⁹

Müellif, II. Berekât'ı Mekke halkına yönelik Arap yağmalarının artması sebebiyle de eleştirmiş; şehir halkının da bu durumdan rahatsız olduğunu ve Arafat'a gittiklerinde yağma korkusundan bütün eşyalarını da yanlarında götürmek zorunda kaldıklarını ifade etmiş; bunun önünü almak için şehrin münasip yerine burç yapılmasını tavsiye etmiştir.

Takirde Mekke şeriflerinin kahve ticaretinden aldıkları ve “verâr” adı verilen vergiye dair de önemli ve erken tarihli bilgi verilmiştir. Rapor edildiğine göre Ali Çelebi, Mekke şerifine hizmet etmesi için Şerif Ömer'e ferman getirmiş; fakat Şerif Ömer, verârdan alması gerekli 1.000 eşrefilik hisse verilmeden bu emre itaat etmeyeceği cevabını vermiştir.²⁰

II. Berekât'ın vefatının bölgede sebep olduğu kargaşaya dair de takirde bilgi verilmiştir. Bu anlamda Yenbu' vilayetinin haracını toplamak üzere II. Berekât tarafından görevlendirilen Benî İbrâhim kabilesinden Ecreb, Yenbu'da bazı karışıklıklara yol açmış; şerifin 12.000 eşrefisini develere yükleyip Yenbu'dan kaçıp yanındaki 900 adamıyla birlikte Çeber Kalesi'ne sığınmıştır. Takirde belirtildiğine göre Ebû Numey, Ecreb'in isyanını daha fazla büyümeden bastırmak için Şerif Ar'ar'ı Yenbu'ya göndermiştir.

19 II. Berekât aleyhindeki şikâyetler yeni değildir. Zira 23 Rebiülevvel 923/17 Nisan 1517 tarihli Selman Reis'e atfedilen bir arızada II. Berekât'ın faaliyetleri Osmanlı merkezine şikâyet edilmiştir (bk. Yakub Mughul, “Portekizli'lerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika”, *Belgeler*, II/3-4 (1965), s. 37-48). Mekke şerifi hakkında bu şikâyetler, tedricen de olsa Osmanlı merkezî idaresinin Mekke Emirliği'nin imtiyazlı durumuna müdahalesinin kapısını aralamıştır. Mekke Emirliği'nin imtiyazlı durumuna Osmanlı merkezî müdahalesi daha çok Ebû Numey döneminden itibaren başlamıştır (bk. Feridun M. Emecen, “Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebû Numey”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 347-348).

20 Verâra dair müellifi tespit edilemeyen 1778 tarihli bir takirde şu önemli bilgiler verilmiştir: “Cidde'de Zale tâbir olunan iş, bir şey geldikte gümrüğe alınır badehu o şey Mısır'a gidecek oldukça Zale deyu gibi bir şey alınır, kanunı vardır; Reftiye dedikleri şeydir. Mısır'a kahve gittikte şerif tarafından sonralarda verar namıyla bir şey icad ettiler; kahvenin kardeşi başına onar kuruş alır, dörtyüz, beşyüz kise hâsıl olur. Şerifler galiba bir hile ile ferman (elde) etmişler hat çekdirmişler, vüzeraya bir şey vermezler...” (bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Elfevaid-ül Muadde li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde”, *Belleten*, XXVI/101 (Ankara 1962), s. 160).

Müellifin Mekke ile ilgili verdiği önemli bilgilerden bir diğeri de şehirdeki kadıların sebep oldukları şikâyetlerdir. Zira müellif, Mekke kadılarının birçok nâ-meşru işe karıştıklarını; davalılardan açıkça rüşvet istediklerini kaydeder ve Mekke kadılarının da Mısır kadısı gibi işin ehli olanlardan seçilmesini tavsiye eder. Medine’de de benzeri sıkıntıların yaşandığını belirtir ve “Mekke-i Mu’azzama ve Medîne-i Münevvere’de kat’â emr-i şer’ icrâ olmaz imiş”²¹ tespitinde bulunur.

Mekke’nin su ihtiyacının karşılanması için Osmanlı yönetiminin yaptığı çalışmalar da takirde müstakil olarak değerlendirilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla payitaht, ilk olarak Hüseyin Bey’in gayretleriyle şehre su getirtmiş ve bu halkın sıkıntısını büyük nispette çözmüştür. Müellifimizin belirttiğine göre, su nazırı tayin edilen Muslihiddin işin ehli bir kimse idi ve halk eskiden su ihtiyacını karşılamak için 1.000-1.500 eşrefî öderken artık bir guruş dahi harcamıyordu. Takririn kaleme alındığı esnada yeni bir su yolu inşaatı da devam etmekteydi. Çalışmalar için İstanbul’dan 298.500 akçe gönderilmiş, bunun 99.500 akçesi harcanmış, geri kalanı da emine teslim edilmişti. Yeni inşaatta su nazırı olan Mustafa, müellifimizden su yolunda istihdam etmek üzere iki kişinin maiyetine verilmesini talep etmiştir.²²

Takirde Mekke’ye gelen surrenin nerelere ve nasıl sarf edildiğine dair de dikkat çekici bilgiler verilir. Bu minvalde müellif şehre gelen surrenin ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmadığını, bunun yerine hali vakti yerinde olan kişilerin birkaç defa hisse aldıklarını, böylece padişahın yardımının “abes yere” sarf edildiğini haber verir ve bunun önüne geçmek için surre ahvalinin emin bir kişi tarafından teftiş edilmesini tavsiye eder.²³

21 Mekke, 1517’de Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra şehre yeni bir kadı tayin edilmiştir. Şer’î mahkemelerin başkanlığını Hanefî kadılar yapmakla beraber, diğer mezhepten kadılar da mahkemelerde bulunmuşlardır (bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mekke, Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXVIII, 566). Haremeyn kadılarıyla ilgili şikâyetler daha Yavuz Sultan Selim devrinde ortaya çıkmaya başlamış, Veziriazam Pirî Paşa, bu durum karşısında Haremeyn’e Anadolu’dan kadı gönderilmesini tavsiye etmiş, ancak padişah bu teklifi geri çevirmiştir (Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 44-45). Ebû Nümey’in iktidar yıllarında özellikle Mekke kadılarının zulümleri ciddi sıkıntılara sebep olmuş ve bu sebeple Kanunî Sultan Süleyman, şerifi uyaran bir nâme göndermiştir (bk. Aydeniz, *Mekke’nin Yönetimi (1517-1617)*, s. 41).

22 Takirdeki bu bilgilere rağmen daha sonraki yıllarda Mekke suları kifayetsiz gelmeye başlamış; bunu gidermek için, ya eski kanallar tamir edilmiş ve temizlenmiş ya da yeni kanallar inşa edilmiştir. Mekke su yollarının ıslahı için Osmanlı döneminde yapılan faaliyetler hakkında bk. Aydeniz, *Mekke’nin Yönetimi (1517-1617)*, s. 94-99; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mekke-Osmanlı Dönemi”, s. 566.

23 Mekke şeriflerinin görevlerinden biri de şehre gelen surreyi adaletli bir şekilde taksim etmek ve ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktı. Surrenin taksimi ve bu hususta yaşanan sıkıntılar hakkında bk. Aydeniz, *Mekke’nin Yönetimi (1517-1617)*, s. 81-87.

Şam emirülhaccının hacıları taşıyan develerden aldığı vergi hususu da takrirden ayrı bir başlık altında kendine yer bulur. Müellif emirülhac adına hacca gidenlerden 32 akçe alındığını, dönüşte de develerden bahar devesi oldukları gerekçesiyle yeni bir para talep edildiğini bildirir. Ayrıca paraların emirülhac adına alındığını; bunun kadim bir uygulama olmayıp, yeni ihdas edildiğini ve Müslümanların bundan muzdarib olduğunu kaydeder. Şam'daki uygulamanın aksine Mısır emirülhaccının böyle bir para talep etmediğini belirtir. Bu bilgiler, Osmanlı döneminde hac organizasyonunda yaşanan ciddi bir sıkıntıya temas eden erken tarihli bir kayıt olması hasebiyle önem arz etmektedir. Zira benzeri sıkıntı, sonraki yıllarda da devam edecek ve Osmanlı merkezi deve sıkıntısını aşmak için birtakım tedbirler almak zorunda kalacaktır.²⁴

Zebid, Yemen ve Habeş Ahvali

Takrirden Zebid Vilayeti hakkında da bilgi verilmiş ve bu vilayete bağlı yedi limanın ismi kaydedilmiştir (Valohiye, Mür, Beyt-i Fâkı, Mûza, Miha, Dûz, Hüdeyde). Takririn yazıldığı günlerde Zebid Limanı'nda 1 kalite (kalyata/kalita), 3 kayık ve 6 adet Yâfi' gemisi olmak üzere toplam 10 gemi bulunmaktaydı.

Zebid'de Hüseyin Rûmî'nin kurduğu idari yapı hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre Rûmî'nin emrinde 350'den fazla asker bulunmaktadır ve bunların en yükseği 50 en düşüğü ise 15 eşrefi maaş almaktadır. Rûmî'nin kendine bağlı olan bölgelerden senelik 89.000 eşreflik bir geliri vardır. Bu bölgelerin bazısında hutbe Osmanlı padişahı adına okunmakla birlikte, nüfusları az olduğundan buralardan harac alınmamaktadır.²⁵

Zebid hakkında bilgi verilen bir diğer husus ise Rûmî'nin burada inşa ettirdiği ahmedek²⁶ ile ilgilidir. Takrirden kaydedildiğine göre Rûmî, inşa ettirdiği ahmedeğe dizdar olarak Müflî Bey'i tayin etmiş ve onun emrine 15 adam vermiştir.

Takrirden Zebid'e bağlı Ta'iz²⁷ Kalesi'ndeki Yusuf adlı yeniçerinin, beraberindeki 100 kadar adamıyla Hüseyin Rûmî'ye isyan ettiği ve bölgeyi Aden sultanına

24 Deve sıkıntısı ve Şam-Mısır emir-i hacı hakkında bk. Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995, s. 51-56, 62-67.

25 Selman Reis'in raporunda Hüseyin Rûmî'nin Zebid'de 500 adamı bulunduğu ve yıllık 180.000 altın geliri olduğu kaydedilmiştir (Özbaran, "Selman Reis'in Raporu (1525)", s. 55)

26 Ahmedek: Etrafı surlarla çevrili içkale.

27 Ta'iz Kalesi, H. 930/M. 1524'te Hüseyin Rûmî'nin hâkimiyeti altına girmiştir (*Ahbârü'l-Yemânî*, s. 40-41).

teslim ettiği; fakat bazı tavırlarından şüphelendiği için sultanın Yusuf ve adamlarının bir kısmını hapsedtiği, bir kısmını da öldürttüğü bildirilmiştir. Bu bilgi, 1525 yılında Ta'îz'de önemli siyasî değişikliklerin yaşandığının da bir göstergesidir. Zira Selman Reis'in layihasında Ta'îz'in fiziki özellikleri kaydedildikten sonra bölgeye bir Rumînin²⁸ 100 adamıyla hükmettiği ve hutbenin Osmanlı padişahı adına okunup, sikkenin sultan adına basıldığı bilgisi verilmiştir.²⁹ Selman Reis'in verdiği bilgiye rağmen takrire göre artık Ta'îz Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır.

Takirde Yemen'deki gelişmelere de yer verilmiş; bu cümleden olarak daha önce Osmanlı hâkimiyetinin tanınmış olmasına rağmen artık bölgenin elden çıkmış olduğu bildirilmiştir.³⁰ Bunun yanında liste hâlinde Yemen'e bağlı Rada, Cible, Ibb, Behrâna, Şür'ab, Benî Hubeş ve Sana'ân beylerinin isimleri verilmiştir.

Habeş sahillerindeki Zeylâ, Beylül, Masavva, Arkoka (Arkiko), Dehlek (Dahlak), Savakin (Sevvâkin/Suakin) ve Kemerân (Kameran) limanlarının isimleri kaydedilmiş; bunlardan hangilerinin ada oldukları belirtilmiş³¹ ve Savakin (Sevvâkin/Suakin) ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Osmanlı hâkimiyetine tam olarak ne zaman geçtiği tespit edilemeyen³² Savakin (Sevvâkin/Suakin)'e dair takirde müstakil bir bölüm ayrılmıştır. İlgili kısım, Savakin'in (Sevvâkin/Suakin) Osmanlı hâkimiyetine giriş zamanı ve şekline dair de önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Zira Ali Çelebi³³ adlı bir görevli İshak

28 "Rûmî" kimliğine dair bk. Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmî Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul 2004.

29 "Zebid'den bir buçuk günlük yol öte Ta'îs demekle ma'rûf bir büyük dağa arkasın virmiş Burusa şekl âb-ı revân, bağlı ve bağçelü güzel şehir olup mezkûr şehre dahi bir Rumlu yüz nefer mikdârı âdemlerle hükm edüp ve Zebid dedüğümüz yerde ve Ta'îs'de devletlü pâdişâhımızın izallahu ensârehu hazretlerinin hutbesin okudup ve sikkesin yürüdüp devletlü pâdişâhımızın nâm-ı şeriflerin yâd etmekle ol diyârlarda karâr dutmuşlardır" (Özbaran, "Selman Reis'in Raporu (1525)", s. 55).

30 Yemen'de Osmanlı otoritesinin tesisi hakkında bk. Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi*, s. LXXVIII-LXXIX; Mughul, *Kanunî Devri*, s. 93-96; Blackburn, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen", s. 119-176; Feridun M. Emecen, "Yemen'de İlk Osmanlı İdari Yapısı", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 381-387.

31 Habeş'e bağlı limanlar hakkında Selman Reis'in kaleme aldığı layihada daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir (bk. Özbaran, "Selman Reis'in Raporu (1525)", s. 56-58).

32 Savakin'in (Sevvâkin/Suakin) ne zaman ve nasıl Osmanlı hâkimiyetine geçtiğine dair tartışmalar için bk. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 2, dipnot 9.

33 Ali Çelebi, Galata Tersane Emini iken Süveyş'te bina olunacak Osmanlı donanması üzerine emin tayin edilen kişi olmalıdır. Ali Çelebi hakkında, 1545'te Süveyş tersanesiyle ilgili harcamalarda yolsuzluk yaptığı ithamıyla soruşturma başlatılmıştır. Ali Çelebi hakkında ve Süveyş'teki faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. İdris Bostan,

Odabaşı'yı Savakin hâkimi Sultan Mahmud'a gönderip, "Salmân kesdüğü gemilerden gelen öşrün yarısını hüdâvendigâr hazretlerine virün" demiş; ancak karşılığında, "Size öşr borcum yokdur" cevabını almıştır. Sultan Mahmud, öşür vermemesinin sebebini de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a hâkim olduğunda Savakin'e (Sevvâkin/Suakin) de bir ferman gönderdiğini ve ferman da, "Sizden bize mâl gerekmez hemân hutbe ve sikke benim olsun. Bender, Şerîf Berekât'ındır" denildiği şeklinde izah etmiştir. Bu cevap, Savakin'de (Sevvâkin/Suakin) Osmanlı hâkimiyetinin daha Yavuz Sultan Selim zamanında tesis edildiğini ve limanın II. Berekât'ın kontrolüne verildiğini ancak bölgeden öşür talep edilmediğini göstermektedir.³⁴

Takrir yazarı, Savakin (Sevvâkin/Suakin) Limanı'na Hindistan'dan 8 tüccar gemisi geldiğini; bunlardan öşür alındığını ve bölgede çok malın hâsıl olduğunu bildirmiştir. Mandu Beyi Mahmud Şah'ın 10.000 askerinin bulunduğu, ancak halkının mizaç olarak zayıf olduklarını da rapor etmiştir.

Yâfi' hakkında da değerlendirmelere yer verilmiş; bu minvalde tüccarların 4 gemiyle Hindistan'a ticaret için gidip geldikleri ancak durumlarından memnun olmayıp, Cidde Emiri Hüseyin Rumî'den kendilerine yeni bir yer vermesini talep ettikleri bilgileri kaydedilmiştir. Verilen bilgilerden 6 Yâfi' ticaret gemisinin de Zebid Limanı'nda olduğu anlaşılmaktadır. Selman Reis'in Yâfi' gemilerinde çalışanlardan 400 ve Mohâr (Muha)'dan 200 kişiye en yükseği 50, en düşüğü de 10 eşrefî olmak üzere ulufe tayin ettiği; fakat Rumî'nin bunu karşılayamadığı için ulufelerini kestiği, işsiz kalan askerlerin de Bâbü'l-Mendeb'de haramilik edip Müslümanlara zarar verdikleri bildirilmiştir.³⁵

Senelik olarak hangi bölgeden ne kadar öşür alındığı da kaydedilmiştir. Bu anlamda Hûr adlı limandan fûl (bakla) öşründen senelik 5.000 altın; Lühayye, Selif (Salef/Salif), Arec (Lahec)³⁶ ve Hüdeyde'den senelik 7.000 eşrefî gelir elde edilmektedir. Muzde Beyi Cânım ise 25 adamıyla birlikte bölgede hâsıl olan ürünü Aden Sultanı Abdülmelik'e götürdüğü için buradan öşür alınamamıştır. Sultan Abdülmelik, Hindistan'dan gelen gemilerden de öşür istemekte, buna ilaveten

"XVI. Yüzyılda Kızıldeniz'de Osmanlı-Portekiz Mücadelesi: Süveyş, Cidde ve Muha Deniz Üsleri", s. 344-345.

34 Selman Reis'in layihasında da Savakin (Sevvâkin/Suakin) Limanı'nda toplanan verginin birkısımının öşür adıyla Şerif II. Berekât'a verildiği, buna mukabil Osmanlı padişahı adına bir şey alınmadığı rapor edilmiştir (bk. Özbaran, "Selman Reis'in Raporu (1525)", s. 57).

35 Yâfi' ve Mohâr (Muha) limanları Selman Reis ve Hüseyin Rumî tarafından H. 930/M. 1524'te fethedilmiştir (bk. *Ahbârü'l-Yemânî*, s. 39-40).

36 Arec (Lahec) hakkında ayrıca bk. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 340.

tüccarların mallarının üçte birini alıp geri kalanını ise ederinden daha ucuza satın almaktadır.³⁷ Buna rağmen Hûr'dan fûl öşrü olarak 5.000 altın talep edilmesi şikâyetlere konu olmuş ve limandakiler isyan edip istenen öşrü vermemişlerdir.

Cidde Ahvalı

Takrirden ayrı başlık altında bilgi verilen yerlerden bir diğeri de Cidde'dir. Buna göre Şerif II. Berekât'ın bölgede hissedilir bir nüfuzu vardır. Zira Zebid'e giden Hüseyin Rumî'den 500 altın almış, bir beylik kadar büyük olan Meravişî'ye hâkim olmuştur. Daha da önemlisi Zebid'den Mekke'ye gelmek isteyen hacılardan kanunlar hilafına deve başına 4 eşrefi alınmaktadır. Müellif, bu adaletsiz muameleye bizzat maruz kalmıştır.³⁸

Müellifin Şerif II. Berekât ile ilgili şahit olduğu bir diğer haksız muamele de Zeytûn adlı biriyle ilgilidir. Anlatıldığına göre Zeytûn, II. Berekât'a 300 eşreflik darı satmış, ancak ödeme konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Müellif, Mekke'de iken Zeytûn parasını talep etmiş, ama yalnızca 200 eşrefisini alabilmiştir.

Takrirden Cidde'de, gemilerle gelen malları çalmak amacıyla deniz kenarında bazı evler inşa edildiği, diğer evler 50 altına kiralanırken bu tür evlerin 500 altına kiralandıkları ve bunların yıkılması için fermân gerektiği yazılmıştır.³⁹

37 Aden Sultanı Abdülmelik'in zulmüne dair Selman Reis'in layihasında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir (bk. Özbaran, "Selman Reis'in Raporu (1525)", s. 56). Aden hakkında geniş bilgi için bk. Roxani Eleni Margariti, *150 Years in the Life of a Medieval Arabian Port: Aden and the Indian Ocean Trade*, Chapel Hill 2007.

38 Veziriazam İbrahim Paşa'nın hazırlattığı Mısır Kanunnâmesi'nde Cidde'deki bu usulsüz uygulamaların önlenmesine dair maddelere yer verilmiştir (bk. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, Kanunlar, İstanbul 1943, s. 371-372).

39 Burada şehir limanı kenarına dışarıdan gelen malların depolandığı evler kastedilmiş olmalıdır. Uzunçarşılı'nın yayınladığı takrirden gelen gemilerin limandaki evlere yüklerini boşalttıkları ve liman görevlilerinin bu evde gelen malları teftiş edip deftere kaydettikleri, güvenliği sağlamak amacıyla da evlerin kapılarına iki muhafız tayin edildiği rapor edilmiştir. "Frenk sefayını geldikte liman ağzına girer ve demir bırakır, adamı çıkar Cidde valisinden ve Şerif hazretlerinden aman buyuruldu alır, sefinesine girer; top şenliği eder, kalkar yatak mahalline gelir, lengerendaz olur. Cidde'de bir büyücek hâne istikra eder, kayıklar tâyin olunur; kebir boğça besteye tâbir olunur, yüz ikiyüz, beşyüze kadar sefinesine göre malı olur ve gümrüğe çıkmaz istikra ettiği haneye çıkarır, kâtip ve adam tâyin olunur, adedini yazarlar. Her beste'de kaç nevi emtia vardır nümunesini, defterini hazır eder ve bir ve ikişer açar adedidini defter eder. Hâne kapısına iki taraftan (vali ve şerif taraflarından) yasakçı tâyin olunur..." (bk. İsmail Hakkı

Rapor edildiğine göre Cidde'deki bütün cambuklar⁴⁰ şehir mürşidinin elindedir ve bir tüccarın malını taşıtmak için mürşidin iznini alması gerekmektedir. Bu ise ciddi bir gelir sağlamakta; ancak bunun için mürşid olan kişilerin padişahın hukukunu ve hakkını gözetmesi gerekmektedir.

Müellif, Cidde'deki ticarî yolsuzluklara da temas etmiştir. Bu minvalde Cidde'ye Muhterem Han adına Hindistan'dan gelen mallar için limanda öşür alınmazken, padişah adına gelen malların didik didik arandıklarını ve deftere kaydedilmeden girişine izin verilmediğini rapor etmiştir. Bunun tetkik edilmesini ve bölge idarecilerinden bu usulsüzlükte kimlerin dahil varsa gerekli şekilde cezalandırılmasını tavsiye etmiş; aksi takdirde vergi işinin önü alınamayacak şekilde bozulacağını belirtmiştir.⁴¹

Cidde'deki bazı önemli bina ve yapılara dair de takrirden bilgi verilmiştir. Bu anlamda ilk olarak şehir etrafında Hüseyin Kürdî tarafından 1511'de inşa edilen⁴² hisarın son hâli anlatılmıştır. Hisarın deniz kenarına kadar uzandığı, deniz kenarında birer burç bulunduğu ve burçlar ile hisarın birleştirilmesi, bunun için de ödenek ihtiyacı dile getirilmiştir. Hisarda 150 kadar azeb, askerî teçhizat ve toplar ile gemiler için gerekli malzemelerin bulunduğu, bu sebeple buraya bir dizdar tayin edilerek hisara göz kulak olması gerektiği rapor edilmiştir.⁴³

Uzunçarşılı, “Elfevaid-ül Muadde li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde”, *Belleten*, XXVI/101 (Ankara 1962), s. 154-155).

40 Cambuk/sambuk: Gemi.

41 1778 tarihli takrirden de limandaki yolsuzluğu vezirlerin değil ancak kethüdaların önleyebileceği kaydedilmiş ve “kethüda olan sırkat murad eder ise kâtipler ile ittifak ve itihad edebilir” uyarısında bulunulmuştur. Ayrıca kethüdaların liman idaresindeki kilit rolü şu şekilde izah edilmiştir: “Kethüdalar Cidde askeriyle alay ile her gün gümrüğe gider ve şerif veziriyle haberleşmeyince gümrük açılmaz. Kethüda umurunu görsün diyerek gümrüğe başka ağa tâyin olunmak olmaz; gümrüğe kim memur ise hâkim ve vekil-i mutlak kethüda odur; kaide-i kadime böyledir” (bk. Uzunçarşılı, “Elfevaid-ül Muadde li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde”, s. 155-156).

42 *Ahbârü'l-Yemânî*, s. 9-10.

43 Cidde hisarındaki askerî teçhizata Selman Reis'in layihasında da ayrıntılı olarak temas edilmiş ve hayıflanarak buradaki silahların iyi muhafaza edilmediği belirtilmiştir. “... Bu diyâra gelüp ve bu yarâkları ve bu gemileri görmeyen ahvâline muttâlî olmaz. Dillerle ta'bir değildir ve mezkûr gemilerün ve yarâkların Cidde'de zelîl olup yattuğun görüp ve ol cânibde Portakal mel'unun cünbüşün ve harekâtın iştîdükde bî-ihityâr acı-mamak mümkün ve müyesser değildir. Ve mezkûr gemiler ve yarâklar bunda mevcûd olduğu cihetden Portakal gelüp Tûr Denizi'ne dahletmemişdir. Tûr Denizi'ne gelme-meğe bâis bu gemiler ve bu yarâklar havfından olmuştur...” (Özbaran, “Selman Reis'in Raporu (1525)”, s. 52-53).

Cidde'deki Hürde adlı gümrük binası da konu edilmiştir. Burada silahlar yanında, Hindistan'dan getirilen ve öşür alınacak kumaş ile baharat da muhafaza edilmekte; fakat mahzendeki bu emtia ve silahlar çalınmaktadır. Bu sebeple zarara uğrayan tüccarlar bir daha buraya geri dönmemektedir. Tüccarların mallarını çalmak amacıyla beyin oturduğu saraydan mahzene kadar bir yol yapılmıştır.⁴⁴

Takirde Cidde ile ilgili son bilgi, limana gelen Hintli tüccarların nasıl insanlar olduklarına dairdir. Müellifin duyduklarına göre Hintli tacirler genel olarak fakir olmalarına rağmen oldukça güvenilir insanlardır. Hindistan'dan getirdikleri malları Cidde'de satarlar ve işlerine hile karıştırmazlar. Buna rağmen Cidde "hürde" idarecileri mallarının bahasını düşük göstererek bu tüccarlardan hediye adı altında usulsüz yollarla para almaktadırlar.

Hindistan Ahvali, Portekiz Yayılması ve Selman Reis'in Takriri

Takirde Hindistan'a dair bilgiler de ayrı bir başlık altında ele alınmış; bu minvalde ilk olarak, Portekiz tehlikesi karşısında daha I. Selim zamanında Osmanlılardan yardım isteyen⁴⁵ Gucerat Sultanı II. Muzaffer Şah hakkında bilgi verilmiş ve sultanın padişaha muhabbet duyduğu kaydedilmiştir.

Müellif, Diu Beyi olarak nitelendirdiği Melik Ayâz'a dair de önemli bilgiler vermiş; Ayâz'ın Portekiz ile işbirliği yaptığını, İncil okuduğunu ve Müslümanlara itibar etmediğini; maiyetinde de Rûmîlerden 200 nökerin bulunduğunu

44 Evliyâ Çelebi, Cidde gümrüğüne "hurde" dendiğini kaydetmiş ve şu bilgileri vermiştir: "Ve leb-i deryâda gümrüğüne hurde derler. Paşa tarafından bir ağa, şerîf hazretleri tarafından bir şerîf mâl-ı gümrüğü refâkat üzere tahsil edüp nısfın Cidde beği ve nısfın şerîf hazretleri alır. Fâtih-i Yemen Sinân Paşa'dan berü şerîfler bendere müdâhale etmek kânûn olmuşdur..." (*Seyahatnâme*, IX, 408). Uzunçarşılı'ya göre Cidde gümrüğünün gelirlerinin yarısının Mekke emirlerine tahsis edilmesi 1542'de Mekke Emiri Ebu Nümev devrinde olmuştur. Buna rağmen bazı Osmanlı kaynakları bunun Koca Sinan Paşa'nın Yemen serdarlığı devrinde 1569'da kanunlaştırıldığını kaydetmiştir. Buna dair tartışmalar ve Cidde gümrüğünün işleyişi için bk. Uzunçarşılı, "Elfevaide-ül Muadde li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde", s. 151-162; aynı yazar, *Mekke-i Mükەرreme Emirleri*, s. 23. Mısır Kanunnâmesi'nde Cidde limanından şeriflerin hisse alabileceklerinin kaydedilmiş olması bu uygulamanın iddia edildiğinin aksine 1542'den daha önce başladığını gösterir (Barkan, *Kanunlar*, s. 371-372). Yayınladığımız takirdeki bilgiler de bunu teyit eder. Uzunçarşılı'nın yayınladığı takirde gümrük görevlilerinden "hurdacı" hakkında şu bilgiler verilmiştir: "Bir muteber adamı *hurdacı* tâbir olunur gümrük adamı olmaktır, gümrüğe giren ve çıkan andan matlup olan bir iştir, *arayıcı başlık* gibidir..." (s. 153).

45 K.A. Nizami, "Gucerât", *DİA*, XIV, 172; Mughul, *Kanunî Devri*, s. 96-98.

kaydetmiştir. II. Muzaffer Şah'ın Ayâz'ın bu ahvalinden haberdar olduğunu, fakat bölgeyi Portekizlilere terk edeceğinden çekindiğinden ona baskı yapmadığını nakletmiştir.⁴⁶

Gucerat'a tâbi olan limanlar da takrirda ayrı bir başlık altında ele alınmış ve burada Diu, Günbaid, Köke (Goa/Kovve), Kandaharî, Fiten(?), Surat ile Münîr limanlarının isimleri kaydedilmiştir. Daha sonra aynı başlık altında Dekkan Sultanı Veliyullah'ın ordusunun Türk, Acem ve Kürtler'den oluştuğu, bunun yanında 50.000 de sipahisinin olduğu ve bölgede ser-nize ile destarın bulunduğu bildirilmiştir.

Kalikût de takrirda ele alınan bölgeler arasındadır. Burada fülfulün (karabiber) yetiştirildiği, Müslümanlara iyi muamele edildiği ve hutbenin Osmanlı sultanı adına okunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Kalikût beyinin Portekizliler ile mücadele ettiği ve “Eger hudâvendigâr hazretleri bana arka olaydı bu vilâyetlere kat'â kâfir basdırmak ihtimâli yoğidi” dediği kaydedilmiştir.⁴⁷

Takrirda Hindistan'da Portekiz'in ele geçirdiği limanlara dair de ayrı bir başlık tahsis edilmiş; ancak burada verilen bilgiler Selman Reis'in layihasından özetlenmiştir. İlgili kısımlar şu şekildedir:

46 Ayâz'ın faaliyetleri, biyografisi ve Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetleri için bk. Önalp, *Osmanlının Güney Seferleri*, s. 52 vd. Ayrıca bk. Mughul, *Kanunî Devri*, muhtelif sayfalar.

47 Kalikût'teki Portekiz yayılmasının seyri hakkında bk. Önalp, *Osmanlının Güney Seferleri*, s. 22 vd; Maria Pia Pedani, “Osmanlılar ve Süveyş Kanalı'ndan Diu'ya; Venedikliler ve Osmanlılar (1502-1538)”, *Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu, 16'ncı ve 17'nci Yüzyıllarda Hint Okyanusu'nda Osmanlı Deniz Varlığı, 20-22 Ekim 2008 İstanbul*, İstanbul 2008, s.II/3-II/5. Selman Reis'in layihasına göre Kalikût'te Portekiz idaresi tamamen hâkimdir. Burada bir kale inşa edilmiş ve içine 300 Portekizli muhafız yerleştirilmiştir. Ayrıca değerli metadan Portekiz adına vergi alınmaktadır (Özbaran, “Selman Reis'in Raporu (1525)”, s. 54). Lütfi'nin raporunda da Kalikût'te camilerde hutbenin Osmanlı padişahı adına okunduğu, şayet yardım edilirse Kalikût sultanının Portekizlilere isyan edip Osmanlı hâkimiyetine geçmeyi vadettiği kaydedilmiştir (Ca-sale, “His Majesty's Servant Lutfi”, s. 75).

(TSMA.d, nr. 9632) “An tafsil Portakal kâfiri Hindistan’dan aldığı benderleri beyân eder”.	(Özbaran, “Selman Reis’in Raporu (1525)”, s. 53) “Fasıl: Portakal-ı bî-dîn Hindüstan’dan alup kabz ettiği vilâyetlerin beyânıdır”.
(TSMA.d, nr. 9632) “Bender-i Hürmüz bir burc yapup içinde iki yüz kâfir komuş”.	(Özbaran, “Selman Reis’in Raporu (1525)”, s. 53) “Evvelâ cezîre-i Hürmüz İskeleyi ki Acem vilâyetine müteallıktır. Bir küçük ka’la yapup içinde iki yüz mikdârı kâfir koyup zapt edüp, yılda elli altmış pâre büyük gemiler gelüp, öş-rün alup yüz bin sikke-i filoriyi alup Portakal’a gönderir”.
(TSMA.d, nr. 9632) “Diu benderi ki Hindin evvel benderidir. Andan aşağı iki günlük yerde bir kal’a binâ edüp iki yıldan beru içinde yüz nefer kâfiri vardır”.	(Özbaran, “Selman Reis’in Raporu (1525)”, s. 53-54) “Ba’dehu Diu benderi ki Hindustan’ın evvel benderidir. Andan aşağı iki günlük yerde bir kal’a yapup iki yıldan beru içinde yüz mikdâr kâfir koyup zabt ider ve vâkı’ olan cevâhîrden ve gayriden tuhfe ve yâdigarı alup mühürleyüp Portakal’a gönderir”.
(TSMA.d, nr. 9632) “Zikr olunan kal’adan anaru beş günlük yerde Köke dimekle meşhûr yerde bir kal’a dahi yapup içinde bin mikdar kâfiri var-ımmâ asıl mecma’ ora-ımmış”.	(Özbaran, “Selman Reis’in Raporu (1525)”, s. 54) “Ba’dehu mezkûr kal’adan ilerü beş günlük yerde Köke [Goa] dimekle ma’rûf bir kal’a dahi binâ edüp içinde bin mikdârı kâfir olurmuş. Ammâ asıl büyük derneği ve cem’iyetleri bu kal’ada olup ve etrâfında olan vilâyet gayetle ma’mûr vilâyet olup bu kâfirlere aduv ımmışler. Fırsât gözedüp berüden donanma varmasına tavakkuf ederlermiş”.
(TSMA.d, nr. 9632) “Mezkûr Köke’den aşağı iki günlük yerde Kel-liküt dimekle meşhûr yerde bir kal’a binâ edüp içinde üç yüz mikdârı kâfiri vardır”.	(Özbaran, “Selman Reis’in Raporu (1525)”, s. 54) “Ba’dehu mezkûr Köke nâm kal’adan aşağı iki günlük yerde bir kal’a dahi Kalikût’de yapup içinde üç yüz mikdârı kâfir ile bunu dahi zapt edüp ve cemî tüccârın koynunu ve cebini arayup kimesnenin zehresi yağmış ki cevâhir kısmından nesne alup gide. Öyle olsa bulunan elmâsdan ve gayri cevâhirden alup mühürleyüp Portakal’a gönderirler ımmış”.

HAREMEYN, ŞAM, CİDDE, HABEŞ, YEMEN,
HİNDİSTAN VE MISIR İLE İLGİLİ BİR TAKRİR

(TSMA.d, nr. 9632) “Kellikür'den iki günlük aşağı Keşi demekle meşhûr yerde bir kal'a binâ edüp içinde yüz mikdâr kâfiri vardır”.	(Özbaran, “Selman Reis'in Raporu (1525)”, s. 54) “Ba'dehu mezkûr Kaliküt benderinden iki günlük yol öte Koci nâm meşhûr yerde bir kal'a yapup içinde üç yüz mikdârı kâfir ile bu[nu] dahi zapt edüp vâkı' olan teberrük metâ ne ise alup Portakal'a gönderirler”.
(TSMA.d, nr. 9632) “Mezbûr Keşi'den aşağı iki günlük yerde Seylân demekle meşhûr cezîrede bir kal'a binâ edüp içinde yüz mikdâr kâfiri vardır”.	(Özbaran, “Selman Reis'in Raporu (1525)”, s. 54) “Ba'dehu mezkûr Koci nâm kal'adan ilerü iki günlük yerde Seylân nâm cezîrenin benderi-ne hükm edüp bir kal'a yapup içine yüz nefer mikdârı kâfir koyup hükm eder ve hem tarçın bu cezîrede mevcûd imiş. Ve Âdem Peygamber a[leyhüsselâ]m bu cezîrenin içinde Serendib adlu bir dağda yatur imiş”.
(TSMA.d, nr. 9632) “Mezbûr Keşi'den aşağı iki günlük yerde Seylân demekle meşhûr cezîrede bir kal'a binâ edüp içinde yüz mikdâr kâfiri vardır”.	(Özbaran, “Selman Reis'in Raporu (1525)”, s. 54) “Ba'dehu mezkûr Koci nâm kal'adan ilerü iki günlük yerde Seylân nâm cezîrenin benderi-ne hükm edüp bir kal'a yapup içine yüz nefer mikdârı kâfir koyup hükm eder ve hem tarçın bu cezîrede mevcûd imiş. Ve Âdem Peygamber a[leyhüsselâ]m bu cezîrenin içinde Serendib adlu bir dağda yatur imiş”.
(TSMA.d, nr. 9632) “Mezkûr Seylân'dan aşağı Taht-ı Rih demekle meşhûr cezîrede bir kal'a binâ edüp içinde yüz mikdâr kâfiri vardır”.	(Özbaran, “Selman Reis'in Raporu (1525)”, s. 54-55) “Ba'dehu mezkûr Seylân cezîresinden ilerü Taht-ı Rih demekle meşhûr cezâyirün Şematıra demekle ma'rûf bir büyük cezîrenin benderi-ne hükm edüp iki yüz mikdârı kâfir varmış ve mukabelesinde Malaka derler kenâr-ı Hindün bir benderine dahi hükm edüp iki yüz mikdârı kâfirler ile bunu dahi zapt edermiş. Cem-i baharatı mezkûr cezâyirden gelürmüş. Şimdiki hâlde bu zikr olunan bahar Portakal'a gidermiş...”.

Takirde Portekiz yayılcılığına dair Selman Reis'in layihısından farklı ve daha geniş bilgiler de verilmiştir. Hürmüz İskeleyi'nin haracı konusunda yazılanlar bunlardandır. Kaydedildiğine göre Hürmüz'ün haracı, üç hisseye taksim edilmekte; bir hissesini Portekiz, bir hissesini Safevî şahı ve diğer hissesini de Hürmüz beyi almaktadır. Yine takirde belirtildiğine göre Hürmüz Limanı'nda Portekiz'in 5 parça gemisi mevcuttur ve bunların dördü kayık, biri de barca⁴⁸ türündendir. Bu gemiler Aden ve Cidde'ye gelen gemilere saldırmaktadır ve şimdiye kadar birçok gemi ele geçirmişlerdir.

Takirde Hürmüz'deki Müslümanların durumu da konu edilmiş ve bu minvalde şu bilgiler kaydedilmiştir: Hürmüz'deki Müslüman çoğunluk giderek azalmıştır. Buradaki Portekiz komutanı 3 veya 7 yılda değişmekte; yenisi geldiğinde eski kapitan, ele geçirdikleri mücevher, inci ve diğer malları da yanına alarak adamlarıyla birlikte ülkesine dönmektedir.

Ody (Udiye?) da Selman Reis'in layihasında bilgi verilmeyen, fakat yayınladığımız takirde ele alınan bölgelerdendir. Buna göre Ody padişahının 10.000 fili ve 500.000 adamı vardır.

Mısır Ahvali

Müellif, takirde Mısır'da kendi görev alanına giren konularda etraflıca bilgi vermektedir. Öncelikle bölgede altın ile akçenin az olmasının sebebi üzerinde durulmuştur. Müellife göre bunun sebebi Avrupalıların ucuz veya pahalı olmasına bakmadan Mısır'daki altını ülkelerine göndermeleridir. Bunun anlaşılması üzerine bölgedeki Avrupalılar İskenderiye'ye sürülmüşlerdir.⁴⁹ Eyaletteki bu uygulama İbrahim Paşa tarafından hazırlatılan Mısır Kanunnâmesi'ndeki düzenlemelere istinaden hayata geçirilmiş olmalıdır. Zira mezkûr kanunnâmede şehir sarraflarının köylere kadar giderek altını topladıkları ve böylece altın sıkıntısına

48 Barca: Nakliyede veya savaşta kullanılan altı düz, iki ve üç direkli gemi (bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 469).

49 Ecnebî tacirler Mısır'da İskenderiye, Reşid ve Bulak dışında ticaret yapamazlardı ve ticari işleri İskenderiye'deki konsoloslar takip ederlerdi. İskenderiye'de konsolos bulundurma hakkını ilk defa 928'de Venedik elde etmiş; 935'ten itibaren Fransa da bu hakkı kazanmıştır (Mahmud, XVI. *Asırda Mısır Eyaleti*, s. 276-277). Mısır fethedilince Memlukların Fransızlara ve Katalonyalılara tanıdığı kapitülasyonları yenilenmiştir. Bu kapitülasyonlar Venediklilere verilenler kadar kapsamlı değildi, ancak böylece Fransa Osmanlı topraklarında ilk defa ticaret ayrıcalığını elde etmiştir (bk. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s. 243).

sebepler oldukları, ihtiyaç duyulduğunda da ellerindeki altını yüksek fiyata tüccara sattıkları kaydedilmiş; bunun önünün alınması için sarrafların altın toplaması yasaklanmış, yasağı dinlemeyenlerin ise mallarına el konularak idam edilmeleri kanunlaştırılmıştır.⁵⁰

Takrirden Mısır galleleri hakkında da bilgi verilir. Bu anlamda Safer'in on beşine kadar 350.000 irdeb⁵¹ gallenin anbarda depolandığı ve takririn yazıldığı sene de 500.000 gallenin defter edileceği bildirilmiştir. Müellif, daha önce bu kadar gallenin bir araya getirilemediğini de kaydetmiştir. Mısır-ı Atik'dekiler dolduğundan Süleyman Paşa, galle için 2 ambar daha yaptırmış; fakat bunlar da kifayet etmeyince Paşa üçüncü ambarın inşasını başlatmıştır. Galleye dair bu bilgiler Veziriazam İbrahim Paşa'nın Mısır'daki düzenlemelerinin olumlu sonuçlar vermeye başladığının göstergeleridir. Zira Mısır Kanunnâmesi'nde galleye ilgili düzenlemelere de yer verilmiş; bu minvalde gallenin toplanması ve şûne-i sultânîde⁵² depolanması işi mu'temet bir emine havale edilmiştir.⁵³

Mısır iktisadî vaziyetine dair bilgi verilen bir diğer husus da bölgede üretilen hıyârşanbaya dairdir. Konunun ayrı bir başlık altında ele alınması, meyvesi tıpta kullanılan bu nebatın Mısır ekonomisindeki önemine işaret etmektedir. Kaydedildiğine göre bir önceki sene 580 kantar hâsıl olmuş ve her kantarı 50 akçeye satılmıştır. Takririn yazıldığı sene ise 1072 kantar üretilmiş ve bunun 400 kantarı 850 akçeye satılmış; 672 kantarı ise mavnalara satılmak üzere İskenderiye Limanı'na gönderilmiştir.

50 Barkan, *Kanunlar*, s. 386. Uygulama Osmanlı malî uygulamalarına da uygundu. Zira imparatorluk genelinde altın ve gümüşün ihracı yasak olmasına rağmen ithaline izin verilmiştir (İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, s. 86).

51 "Bin kıyyelik bir vezin ki bilâd-ı Arabın bazı yerlerinde müstamel olup, mikdarı dahi yerine göre tehalûf eder" (*Kamûs-ı Türki*, s. 77). Hinz, bu birimin "irdebb" olarak adlandırıldığını kaydeder ve şunları ekler, "Mısır'da tahıl ölçmek için kullanılan hacim ölçüsüdür. Her biri 8 büyük veya 16 küçük kadeh'ten oluşan 6 vayba'ya eşittir. Tam tespiti zordur" (*İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 47-49). Barkan, bu kelimeyi "irdeb" şeklinde okumuş ve şu açıklamayı yapmıştır: "Yerine ve zamanına göre değişen ve dokuz İstanbul kilesi kadar da olan bir hububat ölçüsü" (*Kanunlar*, s. 540). İrdeb hakkında ayrıca bk. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, s. 62, dipnot 2. Evliyâ Çelebi de Mısır'la ilgili bilgi verirken "erdebb" şeklinde kaydettiği ölçü birimine sık sık temas etmiştir (*Seyahatnâme*, X, muhtelif sayfalar).

52 Şûne-i sultânî: Galle deposu.

53 Barkan, *Kanunlar*, s. 368.

Mısır'daki bor⁵⁴ arazinin kadılar vasıtasıyla teftişi de bilgi verilen hususlardandır.⁵⁵ Bu minvalde müellifin tespitlerine göre kadılar getirmeleri gerekenden 200.000 eşrefî daha az haraç getirmişler ve böylece ihanet etmişlerdir. Bu sebeple teftişleri makbul kabul edilmemiş ve yapılan incelemelerde usulsüz elde ettikleri 100.000 eşrefî tespit edilmiştir.

Mısır Kanunnâmesi'nde arazinin idaresi ve haracın toplanmasında mübaşirler ile amillere de önemli görevler verilmiş ve usulsüzlük yapmaları hâlinde bu kim-selere ağır cezaî müeyyideler getirilmiş.⁵⁶ Takrirden belirtildiğine göre Süleyman Paşa'nın valiliği döneminde mübaşirlerin usulsüzlük yaptıkları ve halka zulmet-tikleri tespit edilmiş; bunun üzerine Paşa, mübaşirleri hapsettirmiş ve beş-on köye bir görevli tayin etmiştir. Paşa'nın bu tedbirinden sonra halkın şikâyetleri kesilmiş ve hazinenin zararı önlenmiştir.⁵⁷

Mısır'da Veziriazam İbrahim Paşa'nın başlattığı imar-inşa faaliyetlerinin son durumları ve yeni çalışmalar da takrirden ele alınan konulardandır. Bu cümleden olarak öncelikle Mısır Kalesi'ndeki imar-inşa çalışmalarından söz edilmiştir. Rapor edildiğine göre kalenin saray tarafına 2 büyük kule inşa edilmiş, kapısı tamamlan-mış ve kalede azeblerin yerleşmesi için odalar yapılmıştır. Azebler kendileri için yapılan odalara yerleştirilmişlerdir.⁵⁸

Mısır-ı Atik'de daha önce yapılması emredilen Ömer Camii'nin de inşasının tamamlanmak üzere olduğu kaydedilmiştir.⁵⁹ Bu minvalde Dimyad Kalesi'nin imarına da temas edilmiştir. Buna göre takririn yazarı mezkûr kalenin imarı göre-vi verilen Hacı Ahmed ile bizzat görüşmüştür. Hacı Ahmed, görüşmede kalenin

54 Bor: İşlenmiş, çorak arazi.

55 Bilindiği üzere bölgedeki bor arazilere dair Mısır Kanunnâmesi'nde düzenlemelere gi-dilmiş ve bunun teftişi de kadılara havale edilmiştir (bk. Barkan, *Kanunlar*, s. 376-378). Mısır merkez ve nahiye kadılarının görevleri ve sebep oldukları usulsüzlükler hakkında bk. Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, s. 241-261.

56 Barkan, *Kanunlar*, s. 365-366.

57 Buna rağmen sonraki senelerde mübaşirlerin sebep oldukları şikâyetler devam etmiştir (bk. Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, s. 109, dipnot 71).

58 İbrahim Paşa, Hain Ahmed Paşa isyanında zarar gören Mısır Kalesi'ndeki Beytü'l-mâl'in muhafazası için iki büyük kule yaptırmış, buraya iki büyük top ve muhafazası için asker yerleştirmiştir (Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, s. 86). Mısır Kalesi'nde İbrahim Paşa'nın yaptığı imar-inşa faaliyetleri hakkında Evliyâ Çelebi de ayrıntılı bil-giler verir (*Seyahatnâme*, X, 97).

59 Veziriazam İbrahim Paşa, harabe hâline gelmiş olan bu caminin tamir edilmesiyle bizzat ilgilenmiş ve tamir masraflarını kendi hazinesinden karşılamıştır (*Solak-zâde Tarihi*, II, 134-135).

tamiri vazifesinin daha önce kendisine verildiğini, ancak sonradan bundan vaz geçildiğini ve bu sebeple kalenin tekrar battal hâle geldiğini ifade etmiştir.⁶⁰

Takrirden İskenderiye Limanı'ndaki imar-inşa faaliyetlerine de temas edilmiştir. Limanın tamiriyle Beheriyye Kaşifi Hoşgeldi görevlendirilmiş, limandaki imar-inşa çalışmaları için daha önce 35.000 eşrefinin gerektiği tahmin edilmiş, buna rağmen Hoşgeldi işi 9.000 eşrefiye tamamlamıştır.

İskenderiye halicindeki tamirata dair de bilgi verilmiştir. Bu anlamda halic hisarının bir yerini dalgalar döve döve parçalamış; yıkılan yerleri tamir etmek için buraya 1.200 mermer dökülmüş; buna rağmen deniz suyu tekrar hisardan içeri girmişti. Bunun üzerine suyun girdiği yerleri yeniden tamir etmek üzere çalışmalar başlatılmıştır. Müellifin kaydettiğine göre tamir edilmesi gerekli yerin eni 10, boyu ise 28 arşındır. İskenderiye hisarıyla burç arasındaki iki tarafı da denizle çevrili ve ancak iki arabanın sığacağı genişlikteki yolun da tamire ihtiyacı vardır. Takrirdenki bilgilere göre İskenderiye hisarının tamir edilmesi için iskeleler kurulmuş, gerekli kereste getirilmiş ve çalışmalara başlanmıştır.⁶¹

Mısır'daki asayiş problemleri de takrir yazarının, hakkında bilgi verdiği konular arasındadır. Bu minvalde Behnese Kaşifi Cânım [es-Seyfi]'nin⁶² Şireşireoğlu Mehmed'in bir köyüne yaptığı saldırıya temas edilmiştir. Kaydedildiğine nazaran saldırıda köydeki hayvanlar ve değerli eşyalar zorla alınmış; Şireşireoğlu'nun kınaması ve 700 eşrefi ödemesi üzerine eşyalar iade edilmiş, ancak adamlarından üçünün boynu vurulmuş, biri kazığa oturtulmuş ve yedisi de hapsedilmiştir. Bu muameleyi gururuna yediremeyen Şireşireoğlu ise yanındaki Araplarla birlikte dağa çıkmıştır.

Asayişle ilgili takrirden ele alınan bir diğer hadise de Benîatâ Arapları'nın isyanıdır. Mezkûr Araplar halka saldırmış; bunun üzerine Hoşgeldi saldırıya karşılık

60 Pirî Reis de Dimyad Kalesi'nin ayrıntılı bir tasvirini yapar, ancak kalenin kimin tarafından inşa edildiğine dair bir bilgi vermez (*Kitab-ı Bahriye*, s. 538). Evliyâ Çelebi, Dimyad'ın eski kalesinin Yavuz Sultan Selim zamanında Hayr Bey tarafından inşa edildiğini, Kanunî Sultan Süleyman devrinde ise kaleye büyük toparların yerleştirildiğini kaydeder (*Seyahatnâme*, X, 390).

61 Pirî Reis de İskenderiye Limanı'nın gemilerin demirlemesi için uygun bir yer olmadığını, zira limanın kumlu olduğunu ve kumun gemi halatlarını parçaladığını; ayrıca limanın çok fazla kurtlu olduğunu ve bunların gemi ağaçlarını yediklerini kaydetmiştir (*Kitab-ı Bahriye*, s. 528). İskenderiye Limanı ve hisarının genel bir tasviri için bk. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 358-360.

62 Behnese Kaşifi Cânım es-Seyfi ve Mısır'daki kaşiflik sistemi hakkında bk. Mahmud, XVI. Asırda Mısır Eyâleti, s. 76-78, 157-165. Kaşiflerle ilgili kanunî düzenleme için bk. Barkan, *Kanunlar*, s. 360-363.

vermiş, asilerin ellisinin başını kesmiş, birçoğunun da derisini yüzmüş ve bunları Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya göndermiştir.

Asayişle ilgili olarak hakkında bilgi verilen bir diğer gelişme de Sofyalı Karaca adlı hisar erine dairdir. Verilen bilgilere göre Sofyalı Karaca, etrafına verdiği zararlar sebebiyle Rodos Kalesi'nden Mısır Kalesi'ne gönderilmiştir. Fakat Karaca, Mısır'da da rahat durmamış ve hakkındaki şikâyetler Süleyman Paşa'ya kadar ulaşmıştır. Bu sebeple Paşa, Karaca'yı Reşid Kalesi'ne hapsedirmiştir. Takririn yazıldığı günlerde ise Reşid Kalesi dizdarına Karaca'yı gemiye bindirip Anadolu'ya göndermesi yönünde bir mektup gelmiştir.

Reşid Boğazı'nın fizikî yapısı ve gemi geçişlerini zorlaştıran konumu da takrirda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İfade edildiğine göre boğazdan gemilerin geçişini kolaylaştırmak ve bir anlamda kılavuzluk yapmak için sayyâdiler denilen kişiler görev yapmaktadır. Sayyâdiler gemiler yaklaştıklarında boğazın iki yakasına demirden işaretler yerleştirmekte ve gemiler bu işaretler arasından güvenli bir şekilde limana girebilmektedir. Şayet sayyâdilerin kılavuzluğu olmazsa 500 mürettebatlı bir gemiden bir kişinin kurtulması dahi mümkün değildir. Takrir yazarı da Reşid'de bulunduğu günlerde kılavuz almadan limana girmeye çalışan birçok geminin helak olmasına bizzat şahit olmuştur. Müellife göre kazaların fazla olmasının en önemli sebebi gemi trafiğinden sorumlu olan kadı ve eminin işlerini gereği gibi ifa etmemeleridir. Bu, limanı da ekonomik olarak zarara uğratmaktadır.⁶³

Takrirda Mısır ile ilgili yukarıda anlatılanlar haricinde başka bilgiler de kaydedilmiştir. Mısır'daki bir dağda hazine olduğu için birkaç gönüllü neferin yaptığı

63 Reşid Boğazı'nın gemi geçişlerine izin vermeyen yapısı ve bunun için verilen hizmetlere dair Evliyâ Çelebi de takrirdaki anlatımla örtüşen bilgiler kaydetmiştir. "Eğer bir fırkate ve kalyon ve şayka Reşid'e girüp çıkmak dilesen liman re'isi izni olmayınca girüp çıkmağa kâdir değildir. Gâyet müşkil boğazdır, her sene niçe gemi helâk olur. Ammâ liman re'isi dâ'imâ boğaz ağzında küçük kayıklar ile elinde sırıklar ile deryâyı ölçer durur. Ve ba'zı yerlere kabakları ipler ile bağlayup birağır, hîn-i mahalde gemileri ol mahalden geçirirler. Eğer liman re'isi bir gemiye kulağız alup geçirirken gemi gark olsa şer'an liman re'isine zamân lâzım gelir, kânûn-ı kadîm budur. Anıniçün liman re'isi her âyende vü revende gemiden kırkar ve ellişer guruh alır. Ve liman re'isi dahi Mısır paşasına bin guruh küşûfiyye verüp her sene berâtın tecdid ederler. Ve bu kulağuz bir nesildir, gayrı kimesneler bilmez. Bu boğaz cümle altı yerde boğazdır, cümlesi her sâ'atde bir gûne olup kâh sığ olur, kâhı amîk olur. Ammâ orta boğaz şâhrâhdır, iri kabaklar âlâmeti bundadır. Kaçan Nîl-i mübârek tuğyânı mahallinde deryâ-misâl olup Akdeniz'e yüz mîl girüp kırmızı Nîl olur. Kaçan yüz mîl gemiler kırmızı lezîz Nîl'i gördüklerinde andan bilirler kim Reşid karıbdır. Ba'zı mahalde düşmen-i Freng-i bed-reng gemileri kırk elli mîl ba'îd Nîl'e gelüp sulanup yine gider" (*Seyahatnâme*, X, 376). Reşid Boğazı hakkında ayrıca bk. Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, s. 536-537.

kazı ve bununla ilgili olarak bizzat müellifin de inandığı söylentiler; Veli Çelebi'nin satmaya çalıştığı şair ve bununla ilgili gelişmeler; Yahudi Abraham ve Şerefeddin Şeyh İsmail'den tahsil edilen para bu minvaldedir.⁶⁴

Mısır'a tahsis edilen başlık altında olmakla beraber doğrudan Mısır'la ilgili olmayan bazı hususlar da takrirda konu edinilmiştir. Antalya hisarı dizdarının hisara bağlanan Müslüman gemilerinden fazla ücret talep etmesi ve bununla ilgili olarak şikâyetler bunlardandır.

Önemli bir tuz madenine de sahip olan Meis Adası'ndaki gayrimüslimlerin ada amilinden "Bizim tuzumuz gözümüz önünde ölçmeyüp kenâr yerde" ölçtüğü, eksik tarttığı yönündeki şikâyetleri ve kendilerine yeni bir havale yolu bulunması yönündeki talepleri de Mısır'la ilgili başlık altında ele alınmıştır.⁶⁵

Sonuç

Haremeyn, Şam, Cidde, Yemen, Habeş, Hindistan ve Mısır'ı içine alan geniş bir bölgedeki gelişmeleri konu edinen bu takrir, mezkûr bölgelerde Osmanlı idaresinin nasıl tesis edildiği, bu hususta yaşanan sıkıntılar ve bunların sebepleri; Portekiz'in hangi limanlara sahip olduğu ve askerî gücü; Veziriazam İbrahim Paşa'nın Mısır'da tesis ettiği nizamın onun bölgeden ayrılmasından sonra nasıl sonuçlar verdiği ve mezkûr bölgelerdeki askerî, idarî ve iktisadî vaziyete dair birçoğu yazarın bizzat kendi müşahedelerine dayanan değerli bilgiler ihtiva etmektedir. 1525 sonu veya 1526 başları gibi hem erken tarihli olması hem de bu döneme dair Osmanlı arşiv ve kroniklerinin çok az bilgi ihtiva etmesi ele aldığımız takririn önemini daha da arttırmaktadır. Yaptığımız bu çalışma takrirdaki bilgileri bütün yönleriyle ele almaktan ziyade, bugüne kadar değerlendirilmemiş olan böylesine değerli bir kaynağı genel hatlarıyla tanıtmaya ve araştırmacıların dikkatine sunmaya matuftur.

64 Süleyman Paşa'nın beylerbeyiliği döneminde bazı kişilerden haksız yere ve zorla paralarını aldığı hatta bazılarını katlederek mallarına elkoyduğu yönündeki şikâyetler ve bunlarla ilgili tahkikatlar için bk. *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E. 12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002, muhtelif hükümler.

65 Meis Adası ve buradaki tuz madenleri hakkında bk. Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, s. 583. "...Rodos feth olıcak mezkûr kal'anun kâfiri Kıbrız adasına kaçdılar. Şimdi harâbdur. Ammâ ol kal'adan daşıra, kâfir köyü vardır. Tuz işlerler. Zîrâ hisâr önünde tuzlası var. Ol tuzlanun yanında velî hisar önünde hüdâyî limanı var..."

Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir

Öz ■ Burada değerlendirdiğimiz ve 1525 sonları ile 1526 başlarında kaleme alındığını tahmin ettiğimiz takrir, XVI. yüzyılın ilk çeyreğine dair önemli kaynaklardandır. Takriri kimin yazdığı kesin olarak belli değildir. Takrir Mekke, Medine, Şam, Zebid, Yemen, Habeş, Cidde, Mısır, Hindistan, Gucerat ahvali ve Portekizin Hindistan'daki yayılması hakkında önemli bilgiler ihtiva eder. Makalemizde, bugüne kadar dikkatleri çekmemiş olan bu kaynağın müellifini, hangi tarihte yazıldığını ve mezkûr bölgelere dair ne gibi bilgiler içerdiğini ele aldık.

Anahtar kelimeler: Mekke, Medine, Şam, Zebid, Yemen, Habeş, Cidde, Hindistan, Gucerat, Mısır, Portekiz, takrir.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan, “Süleyman Paşa, Hadım”, *DİA*, XXXVIII, 96-98.
- Aydeniz, Tuğba, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Aydın, Bilgin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: 40 (İstanbul 2012), s. 435-451.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar*, İstanbul 1943.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi, İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, Ankara 1987.
- Blackburn, John Richard, “The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560-976/1568”, *Die Welt des Islams*, 19/1-4 (1980), s. 119-176.
-, “The Ottoman Panetration of Yemen: An Annotated Translation of Özdemir Bey's Fethname for the Conquest of San'a in Rajab, 954/August, 1547”, *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 55-100.
-, “Two Documents on the Division of Ottoman Yemen into two Beglerbegiliks (973/1565)”, *Turcica*, XXVII (1995), s. 223-236.
- Bostan, İdris, “Selman Reis”, *DİA*, XXXVI, 444-446.
-, “XVI. Yüzyılda Kızıldeniz'de Osmanlı-Portekiz Mücadelesi: Süveyş, Cidde ve Muha Deniz Üsleri”, *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013, s. 331-357.
- Casale, Giancarlo, “An Ottoman Intelligence Report From The Mid Sixteenth-Century Indian Ocean”, *Turkish Studies*, 31/I (2007), s. 181-188.
-, “His Majesý's Servant Lutfi: The Career of a Previously unkonwn sixteenth-century Ottoman envoy to Sumatra based on an account of his travels...”, *Turcica*, 37 (2005), s. 43-81.

- Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.
- Emecen, Feridun M., “Antalya”, *DİA*, III, 232-236.
-, “Berekât”, *DİA*, V, 486-487.
-, “Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebû Numey”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 345-380.
-, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 35-47.
-, “Yemen’de İlk Osmanlı İdari Yapısı”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 381-387.
- Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, yay. haz. Yücel Dağlı, S.A.Kahraman, R. Dankoff, İstanbul 2005; *Seyahatnâme*, X, yay. haz. Yücel Dağlı, S.A.Kahraman, R. Dankoff, İstanbul 2007.
- Faisal al-Kanderi, “Salman Reis and His Report of 931/1525”, *Arab Historical Review for Ottoman Studies*, 7-8 (Zaghouan 1993), s. 103-125.
- Farooqi, N. R., “Delhi Sultanlığı”, *DİA*, IX, 131.
- Farooqi, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995.
- Hinz, Walter, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- Kurtoğlu, Fevzi, “Selman Reis Lâyihası”, *Deniz Mecmuası*, sene 47, nr. 336 (İstanbul 1934), s. 67-73.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, “Medine, Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXVIII, 311-318.
-, “Mekke, Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXVIII, 563-572.
-, *Abbâsiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi*, İstanbul 2007.
- Lesure, Michel, “Un Document Ottoman de 1525 sur L’Inde Potugaise et les pays de la Mer Rouge”, *Mare Luso-Indicum*, III, Paris 1976, s. 137-160.
- Margariti, Roxani Eleni, *150 Years in the Life of a Medieval Arabian Port: Aden The Indian Ocean Trade*, USA 2007.
- Mughul, Yakub, “Portekizli’lerle Kızıldeniz’de Mücadele ve Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika”, *Belgeler*, II/3-4 (1965), s. 37-48.
- Nizami, K.A., “Gucerât”, *DİA*, XIV, 171-173.
- Orhonlu, Cengiz, “1559 Bahreyn Seferine Âid Bir Rapor”, *İÜ Tarih Dergisi*, sayı: 22 (Mart 1967), s. 1-16.
-, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996.

- Önalp, Ertuğrul, *Osmanlının Güney Seferleri, 16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010.
- Özbaran, Salih, "16. Yüzyıl Arap Ülkeleri Tarihi İçin Türk Arşivlerinin Değeri", *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004, s. 73-78.
-, "A Turkish Report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean (1525)", *Arabian Studies*, IV (1978), s. 81-88.
-, "Korsan, Denizci, Gözlemci: Selman Reis'in Raporu (1525)", *Umman'da Kapışan İmparatorluklar, Osmanlı ve Portekiz*, İstanbul 2013, s. 33-58.
-, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul 2004.
- Pedani, Maria Pia, "Osmanlılar ve Süveyş Kanalı'ndan Diu'ya; Venedikliler ve Osmanlılar (1502-1538)", *Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu, 16'ncı ve 17'nci Yüzyıllarda Hint Okyanusu'nda Osmanlı Deniz Varlığı, 20-22 Ekim 2008 İstanbul*, İstanbul 2008, s.II/3-II/5.
- Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, ed. Bülent Arı, Ankara 2002.
- Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, İstanbul 1990.
- Siyahi, Konca, *Selman Reis*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fak., Mezuniyet Tezi, İstanbul 1963.
- Tekindağ, Şehabettin, "Süveyş'te Türkler ve Selman Reis'in Arızası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 9 (Haziran 1968), s. 77-80.
- Telhîsül-Berku'l-Yemânî/Abbârül-Yemânî (Tablil ve Metin)*, haz. Sadettin Baştürk, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2010.
- Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E. 12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002.
- Turan, Şerafettin, "Süleyman Paşa, Hadım", *İA*, XI, 194-197.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Elfeva'id-ül Muadde li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde", *Belleten*, XXVI/101 (Ankara 1962), s. 151-162.
-, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
-, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 2013.
- Yavuz, Hulûsi, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, I, Ankara 2003.

EK 1

(TSMA, nr. D 9632)

[vr.1b] An tafsil

Mekke [ve] Medîne şerrefehullâhu vilâyetinin ahvâli bunlar ki nakl olundu.

Medîne-i Münevvere için satılmağa gelen buğdâydan Yenbu‘ beyi yük başına bir eşrefi alur imiş. Kahta sebep buymuş.

Medîne-i Münevvere haremının bir tarafında bir minâre iki şakk olmuş, kur-bünde ba‘zı evler var, yıkıncak ol evleri harâb eder.

Medîne-i Münevvere’nin hisârı harâba müteveccih olmuş. Ba‘zı vaktde Arab gelüp ihâta eder imiş. Halk içerü girürler imiş. Arab içeri girmeye hazer eder imiş.

Hazret-i Hamza’nın türbe-i şerîfinin bir tarafı harâba müteveccih olmuş ve türbe örtüsü dahi Hudâvendigâr hazretleri cânibinden imiş. Şimdi Şerîf Berekât kendü yanından ider imiş.

Hazret-i Abbâs’ın türbesinin meremmete muhtâc yerleri var-imiş.

Hazret-i İbrâhîm’in türbe-i şerîfi dahi harâba müteveccih olmuş. İbn Peygam-ber.

Hazret-i Osmân’ın türbe-i şerîfi harâba müteveccih olmuş.

Emîr-i Medîne-i Münevvere’den Şerîf Berekât yılda bin altun alur imiş.

Ve Şerîf Berekât, Yenbu‘ şerîfine vilâyetinden yedi bin altun cem‘ etdürüp alur imiş. Harâc için.

Ve Şerîf Berekât, Be[n]der-i Huneyn’den⁶⁶ Cidde’ye varınca Vâd[î]-i Sugrâdan her senede hûrma harâcı deyu otuz beş bin altun gâh alur imiş, otuz üç bin altun gâh alurlar imiş.

Hüseyn Bey, Zebîd’e vardıkda seksen mikdarı âdem kaçup Şihr nâm bendere varmışlar.

Ve Hind’den Cidde’ye gelen gemilerin dübeşi alınmaz imiş. Ammâ bu [zamânda] dahi dübeşimdir deyu bâr u esbâbların bile çıkarurlar imiş. Şimdi alunur olmuş. Kethudâsı râzı olmayıcak gemisi kebîr olana beş yüz altun ve evsat olana üç yüz altun ve sagîr olana iki yüz elli altun alurlar imiş. Kat’â câ’iz değildir.

⁶⁶ Huneyn’in ayrıntılı bir tasviri için bk. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 341-342.

Verâr husûsîçün Ali Çelebî bendenüz hükm-i şerîf ibrâz edüp Şerîf Ömer, “verârımız olmayınca şerîfe hızmet[de] olmazuz” deyu cevâb verür ammâ “benim dahi verârdan bin eşrefim vardır” deyü taleb eyledi.

[vr.2a] Mekke-i mu‘azzama’da olan beytü’l-mâl bin eşrefiden ziyâdesi Hudâvendigâr Hazretleri için zabt olunur imiş ve bin eşrefiden aşağısı şerîf için zabt olunur imiş.

Ve Mekke-i müşerrefe’de, Mısır’da olan kâdî gibi bir yarar kâdî olması lâzımdır. Zîrâ ki çok nâ-meşrû‘ kâdîlar vâkı‘ olur imiş. Cümleden biri budur ki iki hasım berâber gelse, “Filân kimesne bu kadar nesne verdi. Sen dahi ne virürsün” dir imiş.

Ve Şâfi Mezheblerinde buymuş ki kâdî olan kimesne ol vilâyetin a‘lemi ola ammâ şerîf bir kimesneye alıyormuş ki zıkr olandan a‘lemleri ve şerîf kendüye tâbî‘ kimesnei alıyormuş ki kendü muktezâsınca ola ve şöyle ma‘lûmunuz ola ki Mekke-i mu‘azzama ve Medîne-i münevvere’de kat‘â emr-i şer‘ icrâ olmaz imiş.

Ve Mekke-i mu‘azzama’dan gelen sûrre emvâli gâyet müşevveşdir ammâ eger bir müstakîm kulunuz bu husûsî teftîş idüp mahallî mahalline sarf eylemezse gönderdüğünüz sadakât abes yere gider. Zîrâ ki bir mâldâr kimesne beş yerde sûrre aldıktan sonra oğlu için ve kızı için ve avreti-çün ve kulı için ve cemî‘ akrabası için aldıktan sonra telbîs edüp bir nice yerde dahi alur fukarâya kat‘â nesne degmez. Şöyle ma‘lûmunuz oluna.⁶⁷

Yemen ile Mekke mâ-beyninde Hille demekile meşhûr bir vilâyet var-imiş. Şerîf Berekât üzerine varup hayli zahmet çeküp bir mikdâr harâca ta‘yîn eylemiş.

Mekke-i mu‘azzama’ya su yolu için gelen akçe iki yüz doksan sekiz bin beş yüz pâre-imiş ammâ doksan dokuz bin beş yüz pâresi harc olunmuş bâkî kalan akçe emîne teslîm eylemişler ve su nâzırı olan Mustafa bendenüz su yolu için hızmet için iki nefer yoldaş taleb etdüğü yoldaş-ı sâbıktan su yoluna hızmet iden yoldaşlardır. Birisi Yûsuf gönüllü ve birisi dahi Çerkes birisi.

Şerîf Berekât vefât etdüğü zamânda Ecreb nâm kimesne Benî İbrâhim’den olup Şerîf Berekât Yenbû‘ Vilâyeti’nin harâcı cem‘ olunması ısmarlanmış idi ammâ Benî İbrâhim tâ’ifesine Şerîf Berekât âmân vermeyüp mezbûr Ecreb fitneye sebep olup Yenbû’dan şerîfin on iki bin eşrefisin ve kendü dahi yedi nefer devesini akçeyle yükledüp ve dokuz yüz âdemisini idlâl idüp çıkup Çeber Kal’ası’na varmışdır. Ebû Nümei dahi anun eyle etdüğünü görüp şerîf-i Ar’ar’a bir mikdâr âdem koşup Yenbû’a gönderdiler. Zîrâ Benî İbrâhim tâ’ifesinden ziyâde hazer ederler.

67 Derkenarda: “Âdem vardır ki dört yüz elli eşrefi alır”.

Ve Bender-i Tûr'a bir kimesne bir kara çıkarsa beş eşrefî gümrük alurlar ve bir eşrefî daha dellâliye deyu alurlar. Hiçbir yerde böyle te'addî etmezler ammâ bunda iderler.

Cidde'de Kādî Muhyiddîn dimek-ile meşhûr bir Arab kâtibi vardır. Ve'l-hâsıl yirmi otuz yıldan beru anda mübâşirdir. Benderin büyük müfsididir ammâ bunun benderde durması mâla noksândır.

[vr.2b] An tafsîl Şam emîr-i haccı olan kimesneler ahvâlinden istifsâr buyurulursa:

Hacca giderken Akabe'de Osmanî hesâbı üzere her deve başına otuz ikişer akçe cem' iderler ve Mekke-i müşerrefe'den döndükden sonra ol deve ki bahâr devesidir, anlardan her deve başına birer sikke-i eşrefî dahi cem' iderler. Bu cümle cem' olunan mâl emîr-i hacc içündür. Hudâvendigâr hazretleri öşründen gayrı bu cümle mâlî emîr-i hacc için alurlar ammâ kânûn-ı kadîm degildir. Şimdi ihdâs etmişler. Müslimânlar "Bize ziyâde hayfdur" deyu ağlaşırlar. Zîrâ ki darbî olurlar. Ma'lûmunuz ola ki Mısır emîr-i haccları kat'â kimesneden bir habbe almazlar.

Ve Mekke-i mu'azzam'a gelen su ahvâlinden buyurulursa:

Devletlü pâdişâhın her gün bin filoriden ziyâde sadakası vardır. Zîrâ anun içündir ki getüri. Ahâlî-i Mekke sene ber-sene ba'zı kimesne bin eşreflik su içerdî ve ba'zı kimesne bin beş yüz eşreflik su içerdî. Şimdi devletlü pâdişâhın eyyâm-ı devletinde bir ferdin suya bir habbesi gitmez ve dahi anda Muslihiddîn dirler bir kimesne vardır suyun üzerine nâzırdır, hasbîce gözedir ammâ Hüseyin Bey zikr olunan suyu getürdüğü vakitte mezkûr Muslihiddîn mübâşir imiş ammâ mezkûr devletlü pâdişâhın sadakâtından bir habbe â'id olmaz imiş.

An tafsîl budur ki Zebîd Vilâyeti'nin ahvâllerin beyân eder:

Ta'îz nâm kal'aya hâkim olan Yusuf nâm koca yeniçeri yüz mikdar âdemisiyle Hüseyin Bey'e âsî olup kal'ayı Aden Beyi Abdülmekkî[']ye teslîm eylemiş. Ol dahi hoş görüp ana hil'at giydürüp birkaç gün yerleşicek anların ata binîşlerinden şübhe alup ba'zını kırıp ve ba'zını haps eylemiş.

An tafsîl budur ki Yemen vilâyeti ki evvelden zabt olunmuş idi. Girü Arab taife[si] alup hutbelerin ve sikkelerin tebdîl eylemişler. Beyleri bunlardır ki nakl olundu.

Ta'îz beyi Abdülmelik

Rada beyi Ahmed bin Mehmed

Cible beyi Mehmed bin Abdurrahman
Ibb beyi Mehmed bin Mâznî
Behrâna beyi Abdülvehâb Ünsî
Şür'ab beyi Hâfız Hamîdî
Benî Hubeyş beyi Necmeddîn Ayvâzî
Sana'ân beyi Şerefeddîn bin Şerîf

An tafsîl-i dîğer ki Zebîd'e müte'allik olan benderleri beyân eder:

Valohiye, Mür, Beyt-i Fâkî ki Zeydîlerdir, Mûza, Miha, Dûz, Hüdeyde.⁶⁸

An tafsîl-i dîğer ki Habeş cânibinde olan benderleri beyân eder ammâ ba'zısı cezîredir ve ba'zısı dahi kurâdır. Hüseyin Bey hükm ider.

Zeylâ, Beylül, Masavva (cezîredir), Arkoka⁶⁹ (insâtdur), Dehlek⁷⁰ (cezîredir), Savakin⁷¹ (cezîredir), Kemerân⁷² (cezîredir). Zikr olunan benderler Bâb-ı Menden'den⁷³ içêrüdür.

[vr.3a] Yaf'î⁷⁴ gemilerinden dört pâre gemi tâcirleri Hind'de ticâret iderler ammâ gelüp Hüseyin Bey'den, "Bize Miha'da yer virin. Biz dahi anda vatan eyleyelim" deyu tazarru' iderler imiş.

Zebîd'de on pâre gemi olup bir pâresi kalite ve üç pâresi kayık ve altı pâresi Yaf'î gemilerinden imiş.

Ve dahi Bender-i Hûr'da⁷⁵ fûl öşründen bu sene de beş bin altun öşr kesmişler imiş. İsyân edüp vermemişler.

Lühayye'den ve Selîf'den⁷⁶ ve Arec'den⁷⁷ ve Hüdeyde'den sene ber-sene yedi bin eşrefî hâsıl olur imiş.

68 Derkenarda: Buka asl-ı Zebîd'in benderidir.

69 Arkiko.

70 Dahlak.

71 Sevvâkin/Suakin.

72 Kameran.

73 Bâbü'l-Mendeb.

74 Yâfi'

75 Hûd.

76 Salef/Salîf.

77 Lahec.

Yâfi gemilerinden Salmân Reis dört yüz nefer kimesneye ulûfe ta'yin eylemiş ve Mohâr'dan⁷⁸ dahi iki yüz nefer kimesneye ulûfe [e]ylemiş, ammâ Hüseyin Bey görmüş ki ulûfelerine hâsıl vefâ eylemez, ulûfelerin kesüp kendülere icâzet vermiş ammâ a'lâsının ulûfesi elli eşrefi ve ednâsının ulûfesi üç eşrefi-imiş. Şimdi Bâb-ı Menden'de harâmîlik edüp müslimânların gemilerin alup envâ['] te'addiler iderler imiş.

Ve Muzde beyi olan Cânım dahi yirmi beş nefer yarar âdem ile anda hâsıl olunan mâlî alup Abdülmelik yanına varup anı dahi haps eylemiş.

Ve Aden Beyi olan Abdülmelik, Hind'den gelen gemiler öşrün aldıktan sonra tâcirlerin esbâblarının üç payda birini müşterâyâ alup bahâsına dahi cüz'î nesne virürler imiş.

Ve Sevâkin emvâlınden istifsâr buyurursanız:

Ali Çelebi kulunuz İshak Odabaşı'nı gönderüp, "Salmân kesdüğü gemilerden gelen öşrün yarısını hudâvendigâr hazretlerine virün" deyecek cevâbı bu ki, "Size öşr borcum yokdur. Sultân Selim Han, Mısır'ı aldıkdâ bize hükm-i şerîf göndürüp sizden bize mâl gerekmez hemân hutbe ve sikke benim olsun. Bender, Şerîf Berekât'ındır. Şerîf-i Arar ile arz eylemişler. Görelim ne cevâb gelür" demişler ammâ bendere sekiz pare Hind gemisi gelüp anlar öşrlerin alurlar imiş. Çok mal hâsıl olur imiş. Beylerinin ismi dahi Sultan Mahmud imiş.⁷⁹

Hüseyin Bey, Zebîd'de bir ahmedek binâ edüp, Müflî Bey nâm kimesneyi dizdâr edüp, yarağı yasağıyla on beş nefer âdem komuş.

Mandu Beyi Sultân Mahmud Şâh hallecî dirler bir za'îf tâifedir on bin âdemi vardır. Bu dahi kurâdır.

Hüseyin Bey yanında olan âdem üç yüz elli dahi ziyâdece vardır. A'lâsının ulûfesi ayda elli eşrefi ve ednâsının on beş eşrefi, mâ'adâsının dahi bu mâ-beyndedir ammâ zabtında olan vilâyetden seksen dokuz bin eşrefi hâsıl olur imiş.

Zikr olunan vilâyetin ba'zı yerleri dahi hutbeyi pâdişâh adına okurlar imiş ammâ âdemleri az olduğu sebebden harâcların almazlar imiş.

[vr.3b] An tafsîl budur ki Cidde'ye mütâ'allık olunan ahrvâlleri beyân eder:

Şerîf Berekât, Hüseyin Bey Zebîd'e gitdüğü vakt "beş yüz altun bize şerbet-bahâ virsün" demiş. Beş yüz altunun almış dahi koyvermiş.

⁷⁸ Muha.

⁷⁹ Derkenarda: "Zikr olunan Sevvaki'ne berriyeden bir Arab gelmişdir ki, yedi zirâ' mikdârı boyu vardır ve ayağının uzunı bir zirâ'dır".

Bir beylik olmuş Meravişi, Şerîf Berekât kimesne mukayyed olmamağın almış tasarruf eylemiş ammâ beş bin eşrefi değer imiş.

Fakîr Zebîd'e gelürken Deyâre⁸⁰ benderine geldüğüm vakt dörder eşrefiye deve kiraladık ki Mekke'ye gelevüz, şerîfin âdemleri arkurı gelüp her deve başına birer eşrefisin şerîf için aldılar ve buçukar eşrefisin dahi kendüler aldılar ve her deve başına ikişer buçuk eşrefi devencilere kaldı ammâ kira sâ'ire olacak dörder eşrefiye getürürler ve şerîfe tâbi' olıcak birer eşrefiye darbî getürdürler. Adâlet bu kadardır.

Şeyh Merzûk dimek-ile meşhûr limânda yaturken Benî Uteb'e şeyh olan Rûşîd gelüp, "Mısır huccâcının kethüdâsı olan Kansu bizim hudâvendigâr hazretlerinden verilen sûrremüzi alup bize nesne vermez" deyü şikâyet etdiler nice meşâyih-ı urban ile. Zîrâ hacc yolunda bundan büyük Arab yokdur.

[vr.4a] Ve Benîceber'den gelen huccâc cânibinden giden huccâcdan ba'zı Avram tâ'ifesinden eli tüfekli âdem ayırdup alup giderler imiş. Şerîf icâzetiyle ammâ ol cânibde adüvleri var-imiş. Hürmüz'e varıcak düz Kızılbaş gitmek lâzım gelür ammâ bunlarda varup gelmek çokdur. Gine gidene kat'â teftiş yokdur. Mahall-i istibârdır, yasağ oluna.

Ve dahi Cidde'nin mürşîdliği ahvâli budur ki, cemî' canbuklar⁸¹ anun elinde olsa gerek. Bir bâzîrgân bir gice mürşîd olan kimesneye beş yüz altun virecek olursa bir canbuka icâzet virecek olursa Hudâvendigâr hazretlerine â'id olacak öşrün beş on bin altun öşr hâsıl olacak esbâbı uğrularlar ammâ asıl hızâne-i âmireye sa'y edecek mürşîddir.

Ve Cidde'nin deryâ kenârında evler yapmışlar ki gelen gemilerden esbâb uğrulamak ecli-çün ammâ ol deryâ kenârında olunan evleri yıkmak için hükm-i şerîf lâzımdır. Zîrâ ki deryâ kenârında birkaç evler vardır, beş yüz altuna dutarlar. Mahzâ esbâb uğrulamak ecli-çün ve bâkî evleri ellişer altuna dutarlar, esbâb uğrulamak kâbil olmadığı sebebeden. Ana göre kıyâs oluna.

Ve Muhterem dün Cidde'ye geldiği vakt sekiz za'îme esbâb çıkarmış ammâ sekiz za'îme esbâb hod bir barça yükledür. Ne kadar kıymetli kumaş var ise harîmimdür deyu sekiz za'îme esbâbı çıkarup deryâ kenârından sâkin oldukları mahalle varınca çatır bahrleri dutup zikr olunan esbâbı anun içinden taşıdup öşrün almamışlar. Ammâ pâdişâh hazretlerinin esbâbı gelicek bir bir çıkarup defter eylemeyince koyuvirmezler. Anda olan sancakbeyini ve emîni ve kâtibi ve nâzırı

80 Debaroa.

81 Canbuk/Sambuk: Gemi.

getürdüp teftiş edüp ve ol zamânda nâzır olan ve hiyânet eden kimlerdir ve Muh-terem Hân'un bu kadar esbâbı çıkup öşürlenmemesine sebep nedir ve eger anlara tazmîn etdirmezseniz bir dahi varan anlardan beter olur.

Cebel-i Arafât'a su getürmek için pâdişâh hazretlerinin otuz bin akçesi harc olmuşdur ammâ yüz elli bin akçeyle cebel-i mezbûra su gelmek mümkündür ve eğer emr olunursa.

Ve Şerîf Berekât, Zeytun nâm kimesnenin üç yüz eşrefilik darısın alup fakîr anda iken gelüp taleb eyledi. Yüz kırk altun mektûb verüp bâkisin kesdiler giru mektûb getürüp taleb edicek altmış altun dahi verdiler ammâ bâkisin vermeyüp kesdiler.

[vr.4b] Ahali-i Mekkeyi Şerîf Berekât bey olduğu vakitden Arab yağmalayup, avretlerini ikişer ve üçer pâreye satup mallarını yağma etmişler imiş. Ammâ bir burca münâsib bir yercügez vardır. Murâd edinirler ki ol yere bir burc binâ edeler. Zîrâ ki bir münâsib yercügez olmadığı sebebden Arafat'a gitdikleri vakt cemî' esbâbların bile alup giderler.

Ve Cidde'nin etrâfına bir hisâr çekilmişdir. Hisârın ucu deryâya muttasıldır ve deryâ kenârına birer burc yapılmıştır; hisâr eri maslahatı için. Ammâ hisârın uçları burca ulaşmağa cüz'î harc ile olur. Ammâ Cidde'de olan kimesne nihâyet derece dört beş ay durur andan sonra şerîfin âdemleri zabt eylerler ammâ yüz elli mikdarı azeb dahi vardır ve anda toplarınız vardır ve yaraklarınız vardır ve gemiye münâsib bir nice esbâblarınız vardır ve nice hazîneler harc olmuşdur, lâyük budur ki anda dizdâr olup anda olan esbâbı zabt eyleye.

Ve Cidde'de bir mahzen yapılmıştır ki ismini Hürde komuşlardır. İçinde beylik yarak vardır ve Hind'den gelen esbâbı kumaşı ve bahârı ve'l-hâsıl öşürlenecek esbâbı anun içinde korlar imiş. Anda hâkim olan kimesne boğçaların yarup ve harârların yarup bahârların uğrularlar imiş. Anda hâkim olan kimesneden korku-larından tüccâr tâifesi kat'â dönmez imiş. Böyle azîm zulm olur imiş ki beyin otur-duğu serâydan Hürde'ye bir yol eylemişler. Mahzâ esbâb uğrulamak ecî-çün.

Ve Hindüstan'da ba'zı kimesneler fakîrî'l-hâl olup ammâ ziyâde emîn kimes- neler imiş. Bunlara tüccâr tâifesinden ba'zı kimesneler bir nice esbâb virürler imiş ki Cidde'ye getürüp satarlar ve getüren kimesneye bin eşrefide ücret elli eşrefi vi- rürler imiş. Bendere gelicek bey olan ve nâzır olan ve emîn ve kâtib olan ve şerîfin vezîri ve kâtibleri ve cemâ'at-i Hurde zâlimleri kimi yüzer eşrefisin ve kimi ellişer eşrefisin ve kimi otuzar eşrefisin armağanımızdır deyu cebren ve kahren alurlar imiş. Bâzergânın a'lâ esbâbını ednâ bahâya dutarlar tâ ki her birisine bir mikdâr nesne vire.

[vr.5a] An tafsil-i diğer budur ki Hindüstan cânibine müte'allik ahvâli beyân eder.

Gucerât Beyi Sultân Muzaffer Şah'ın belinde kemer-bendinde üç kıt'a elması vardır. Her biri gök kaplı koz kadar vardır. Ammâ hudâvendigâr hazretlerinin gâyet-i muhibbidir.

Diu Beyi Melik İshâk ki Melik Ayas oğludur, Portakal kâfiriyle musâhabet idüp İncil okur, kat'â müslimânlara i'tibâr etmez imiş. Ve Rûmîlerden iki yüz nefer nökeri var-imiş. Muzaffer Şah anın kâfir olduğun bilir imiş ammâ hisârı kâfire virüp isyân ide deyu ihtirâz idüp mukayyed olmaz imiş.

Muzaffer Şah'ın tahtı çapanır imiş.

[vr.5b] Gucerat'a tâbi olan benderleri beyân eder.

Bender-i Diu

Bender-i Günbaid

Bender-i Köke

Bender-i Kandaharî

Bender-i Fiten(?)

Bender-i Sûrât

Bender-i Münîr

Dekkan Sultânı Sultân Veliyullah askerinin ekserî Türkdür ve ba'zı dahi Acemdir ve ba'zı dahi Kürtdür. Elli bin atlısı vardır ammâ deryâ kenârın[da]dır ve ser-nize ve destâr anda hâsıl olur.

Delli⁸² Pâdişâhı Sultân İbrâhim, Hindistan'da bundan büyük bey yokdur. İki yüz bin âdemisi vardır bu dahi karîdir.

Ve Kelliküt beyi sâmerîdir.⁸³ Fülful anda hâsıl olur imiş ammâ anda bir nice müslimânlar var-imiş anlara gâyet ri'âyet ider imiş. Ve hutbeyi hudâvendigâr hazretleri adına okurlar imiş ve hatiblerine Cidde mahsûlünden her senede iki yüz eşrefî gönderirler imiş ammâ bu senede vermemişler ve dahi Portakal kâfirinin her sene bir nice pâre gemilerin alurlar imiş ve "Eger hudâvendigâr hazretleri bana arka olaydı bu vilâyetlere kat'â kâfir basdırmak ihtimâli yogîdi" deyu da'vâ eyler imiş.

82 Delhi.

83 Burada kastedilen Kaliküt sultanının unvanı olan "zamorin" kastedilmiş olmalıdır. Zamorin hakkında bk. Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri*, s. 23. Lütfi'nin kaleme aldığı raporda da Kaliküt sultanına "sâmerî" denildiği kaydedilmiştir (Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", s. 75).

Ve Sultân Nusret Şah, Bengale pâdişâhıdır ammâ karîdir.

Keştene, Ravincineler pâdişâhıdır. Deryâ kenârınadır, kâfirdir, bin fili vardır ve yirmi bin atlısı vardır ve yüz bin piyâdesi vardır. Elmas ganîdir.⁸⁴

Ma'lûm ola ki Portakal kâfiri Basra'ya çıkup Bahreyn'i veya Basra'yı alup, Bağdâd'a yakîn gelüp ve Benîceber'den o zamânda huccâc gelürdi ba'zı inci getürürdi. Bu senede kat'â gelmedi.

[vr.6a] An tafsil Portakal kâfiri Hindistan'dan alduğu benderleri beyân eder.

Evvel kısım Memârink benderidir.

Bender-i Kalhar

Bender-i Müşkât

Bender-i Hürmüz bir burc yapup içinde iki yüz kâfir komuş.

Diu benderi ki Hindin evvel benderidir. Andan aşağı iki günlük yerde bir kal'a binâ edüp iki yıldan beru içinde yüz nefer kâfiri vardır.

Zıkr olunan kal'adan anaru beş günlük yerde Köke dimekle meşhûr yerde bir kal'a dahi yapup içinde bin mikdar kâfiri var-imiş ammâ asıl mecma' ora-imiş.

Mezkûr Köke'den aşağı iki günlük yerde Kellikût dimekle meşhûr yerde bir kal'a binâ edüp içinde üç yüz mikdârı kâfiri vardır.

Kellikût'den iki günlük aşağı Keşî dimekle meşhûr yerde bir kal'a binâ edüp içinde yüz mikdâr kâfiri vardır.

Mezbûr Keşî'den aşağı iki günlük yerde Seylân dimekle meşhûr cezîrede bir kal'a binâ edüp içinde yüz mikdâr kâfiri vardır.

Mezkûr Seylân'dan aşağı Taht-ı rîh dimekle meşhûr cezîrede bir kal'a binâ edüp içinde yüz mikdâr kâfiri vardır.

Ammâ Hürmüz'ün harâcını üç hisse ederler imiş. Bir hissesin kâfir alır imiş ve bir hissesin Kızılbaş alır imiş ve bir hissesin dahi Hürmüz beyi alır imiş. Ve kâfirin dahi beş pâre gemisi var-imiş. Biri barça ve dördü kayık imiş. Aden'e ve Cidde'ye gelen gemilerden bir nice pâre gemi alurlar imiş. Ve Hürmüz'ün ekser müslimânı kâfire tebdîl olmuş ammâ kâfirin nevbetçisi üç yılda bir veyâhûd yedi yılda bir gelür imiş. Yeni kapudan gelicek eski kapudanı çıkup bir nice âdemisiyle Portakal'a gider imiş. Ne mikdâr mal ve cevâhir tahsîl olursa alup Portakal'a giderler imiş ammâ cevâhirin ve incinin haddi pâyanı yokdur derler.

⁸⁴ Metinde kânî şeklinde yazılmıştır.

[vr.6b] Küşbetî ki Udiye pâdişâhıdır. Kâfirdir, on bin fili vardır ve beş kere yüz bin âdemisi vardır. Deryâ kenârınadır.

An tafsîl Mısır Vilâyeti'nde olan ahvâli beyân eder.

Mısır'da altun ve akçe gâyet bahâlu olup bulunmaz olmuş ammâ sebep buyumuş ki bir niçe Frenk kâfirleri her ne bahaya alursa alup Frengistan'a gönderirler imiş. Akçe ve altun bulunmadığına sebep bu olmanın Mısır'da ne kadar Frenk kâfiri var-ise İskenderiye'ye sürdiler.

Ve Mısır'ın gallesi mâh-ı Safer'in on beşine degin üç yüz elli bin irdeb galle der-anbâr olmuşdur ve bu senede dahi beş yüz bin irdeb galle defter ile gelecektir. Hiçbir târîh böyle vâkı' olmamışdır.

Ve Mısır'ın üstünde bir dağda iki taş arasında birkaç nefer gönülliler mâl vardır deyu kazarlar imiş hatta paşa hazretleri duyup birkaç defa üzerine varmışlar. Bendenüz dahi vardım, gördüm ammâ ziyâde mâl vardır derler.

Ve Çirce nâm kurânın kurbünde Velî Çelebi on sekiz bin irdeb şa'iri sekizer pâreye satup varup Mustafa Çavuş kulunuz kabûl etmeyüp Mısır'a getürdüp on beş pâreye satılmış.

Ve “Garbiyye kâşifi olan Cânım'ın katli âfet-nümündür” deyu Cânım Ağa kulunuz, “âsî olan Cânım Kâşif gibi halkı ıdlâl etmekde taksîr etmez” deyu bendenüze şikâyet eyledi.

[vr.7a] Ve Mısır Kal'ası'nın sarâydan yanına iki azîm kulleler binâ etmişlerdir ve kapu dahi temâm olup ve azeblere dahi elli beş nefer odalar yapılup inşa-Allah sene isnâ ve selâse ve tis'a-mî'e Saferi'nin gâyetine [Kasım 1525] degin temâm oldu. Azebler dahi girüp sâkin oldılar. Şöyle ma'lûm oluna.

Ve dahi Mısır-ı Atîk'de olan anbârlar tolup galleye vefâ etmeyicek Süleymân Paşa hazretleri üç anbâr peydâ idüp ikisi tahmîl olup ve birisi dahi binâ olunmak üzerinedir. Şöyle ma'lûm oluna.

Ve Mısır-ı Atîk'de Câmi-i Ömer dimekle ma'rûf câmi yapmak emr olunmuş idi. Ol dahi temâm olmak üzerinedir. Şöyle ma'lûm oluna.

Ve Dimyâd Kal'ası'nı yapmak emr etdüğünüz Hâcî Ahmed kulunuz gelüp bu fakîre didi ki, “Bu kal'anın ta'mîri bize tevîz olunmuş idi. Girü battâl eylediler sultânıma ma'lûm oluna”.

Mısır Vilâyeti'ne kâdîlar ki teftîşe gönderilmiş idi; bor⁸⁵ olan yerleri teftîş etmek için. Anlar dahi ol harâcdan iki yüz bin eşrefî nâkıs getürüp kâdîların dahi bir

85 Bor: İşlenmeye gayr-i sâlih ve gayr-i müstevi yer, çorak yer (*Kamûs-ı Türkî*, s. 242).

mikdâr hıyânet[i] zâhir olup teftişleri makbûl olmayup, her birinin üzerine birer mikdâr akçe çıkup yüz bin eşrefî hâsıl eylemişler.

Mısır'da Cühûd Abraham yânında olan on beş kere yüz bin akçe ki bâkî kalmış idi şimdi ol akçeyi alup bir habbe bâkî komamışlar. Hatta iki bin altun dahi ziyâde almışlar.

Mısır'da olan mübâşirleri paşa hazretleri haps edüp her beş on pare köye bir âdem komuşlar. Şimdi ne kimesnede bâkî harâc kalur ve ne kimesneye te'addî olur.

Şerefeddîn Şeyh İsmâ'îl'in yedi yüz eşrefisin almayınca muhâsebesin görüvermemiş.

İskenderiye hâlicini yapmağa otuz beş bin eşrefî tahmîn etmişler. Şimdiki-hâlde dokuz bin eşrefiyle Hoşgeldi kulunuz ta'mîr eylemiştir. Beheriyye kâşifidir.

Reşîd Burcu'nun kaddi evvel sekiz zirâ' imiş. Şimdi yedi zirâ' dahi binâ etmişler, on beş zirâ' olmuş ve dört köşesinde olan kulleleri on dokuzar zirâ' olmuş ammâ hazâ'inde olan yaraklarını gördüm tîmâr etmezler imiş pasdan harâb olmuş.

Ve Benîatâ demekle meşhûr Arablar ısyân edüp Beheriyyenin üzerine gelüp nice kimesneleri incidürler imiş. Beheriyye kâşifi olan Hoşgeldi kulunuz ılgar idüp ellisinin altmışının başın kesüp ve bir nicesinin dahi derisin çıkarup, hakaret edüp Süleymân Paşa hazretine îrsâl eylediler.

[vr.7b] Mısır'da olan hıyârşanba⁸⁶ ahvâlınden istifsâr buyurulur ise,

Geçen senede beş yüz seksan kantâr hâsıl olmuş ve her kantârı Osmânî hesâbı üzere yedişer yüz ellişer akçeye satılmış ve bu senede bin yetmiş iki kantâr hâsıl olmuş ve dört yüz kantârını sekiz yüz ellişer akçeye satmışlar ve altı yüz yetmiş iki kantârını İskenderiye'ye gönderdiler ki mavnalara satılmak ecli-çün.

Ve Talya (tâbi'-i Atalya⁸⁷) dizdârı olan kimesne hisâra bağlanan gemilerden meselâ bir kimesne günde on kere balamar⁸⁸ değışdürse her balamar değışdürdü-günde rencberân dörder akçe alur imiş ammâ her gemi ki limâna gelür balamarların bağlamağa hisârdan gayrı kat'â bir kâbil yer dahi yokdur ki ana bağlayalar. Ammâ bu dizdâr gelmeyince bu bid'at peydâ olunmamış. Müslimânlar "Bize hayf-dur" deyu ağlaşurlar. Şöyle ma'lûm oluna.

86 Hıyârşanba/Hıyârşenber: Meyvesi tıpta kullanılan bir çeşit nebat.

87 Ortaçağ Türk kaynaklarında Antalya'ya "Adalya" denilmekteydi (Feridun M. Emecen, "Antalya", *DİA*, III, 232-233).

88 Balamar/palamar: Gemileri iskele, rıhtım veya şamandıraya bağlamaya yarayan kalın halat.

Ve Talya (tâbî-i Atalya) kurbünde Meis nâm cezîre ki memlehadır kâfirleri âmilllerinden şikâyet edüp “Bizim tuzumuz gözümüz önünde ölçmeyüp kenâr yerde ölçerler dahi eksik getirürler imiş. Hükûm-i şerîf dahi getirürler imiş. “Ezin suyun için” deyu cevâb virürler imiş. Üç senede yüz bin akçe dutarlar imiş. Ammâ bizim bir havâlemüz dahi olsa sene ber-sene elli bin akçe virürdük” derler.

Behnese kâşifi olan Cânım, Şireşireoğlu’nun bir köyünü vurup, mâllarını ve esbâblarını ve tavarlarını alup gâret eylemişler. Şireşireoğlu Mehmed dahi âdem gönderüp, “Bu fakirlerin günâhları nedir” diyicek ol dahi yedi yüz eşrefisin alup dahi esbâblarını virüp ammâ üç âdemîsinin boynun vurmuş ve birin kazığa vurmuş ve yedisin haps eylemiş. Ol dahi ârından yanında bulunan A(n)zala Arabıyla çıkup bir tağda otururlar imiş.

Reşîd Boğazı’nda ba’zı kimesneler vardır, sayyâdiler dimekle meşhûr kimesnelerdir. Hizmetleri budur ki bir gemi Boğaz’a girürken veyâhûd çıkarken varurlar Boğaz’ı ölçerler iki cânbinde iki sayyâdî demürler bırakurlar imiş. Gelen gemiler orta yerden geçer gider imiş. Ammâ zikr olunan sayyâdiler varmayacak olursa gemi Boğaz’ı fark etmeyüp gark olur. Zîrâ Boğaz şöyle muhâlif yerdur ki getürî deryâda ancaleyin muhâlif bir yer dahi yokdur. Ve’l-hâsıl gemide beş yüz nefer kimesne olsa bir kimesne halâs olunmak müyesser degildir. Ammâ bu hıdmet kâdînın ve emînindir ki anları zabt edeler, anlar henüz mukayyed olmayup müslimânların gemileri helâk olup mâlları ile ve esbâbları ile ve kendü nefsleri ile telef olurlar. Ve bendere dahi ziyâde zarardır. Ve bendenüz andayken bir nice gemi helâk olup bir nice nefis dahi telef olundu.

[vr.8a] İskenderiye hisârının ta’mîri emr olunmuş imiş. Bir yer varımış ki talâs döge döge bir taşı delüp denizden hisârın içine yol eylemiş. Bin iki yüz mermer çıkarup zikr olunan mahalle döküp ol yeri ta’mîr etmek murâd edinmişler ammâ su geru bozmuş. Tekrâr ta’mîr etmek üzerinedir ammâ ol harâb olan yerin eni on arşundur ve uzunı yirmi sekiz arşundur ammâ burcun dahi hisâra varıcak yolunun iki cânibi deryâyadır ve iki cânibine dahi bârû çekilmişdir. Zikr olunan yolun ey-nine be-cehd iki araba ancak sığar ammâ ol dahi meremmete muhtâcdır. Mezkûr hisârın iskelesi kurulup kerestesi dahi hâzırdır. Yapılmak üzerinedir.

Mısır Kal’ası’nda Sofyalı Karaca dimekle meşhûr hisâr eri sâbıkâ Rodos Kal’ası’ndan ma’zûl olmuş imiş. Ağasını ve yoldaşlarını kendüden müteşekkî olup, şirret ve fesâd ile meşhûr kimesnedir deyu Süleymân Paşa hazretlerine arz eylemişler. Ol dahi kayd [u] bend etdürüp bir bölükbaşısına koşup Reşîd Kal’ası’na getürüp haps eylediler. Ammâ dizdârına bir mektûb vermişler ki mezkûr hisâr erini bir gemiye koyup Anadolu diyârına bırakalar.